

ЛННБ України ім.В.Стефаника

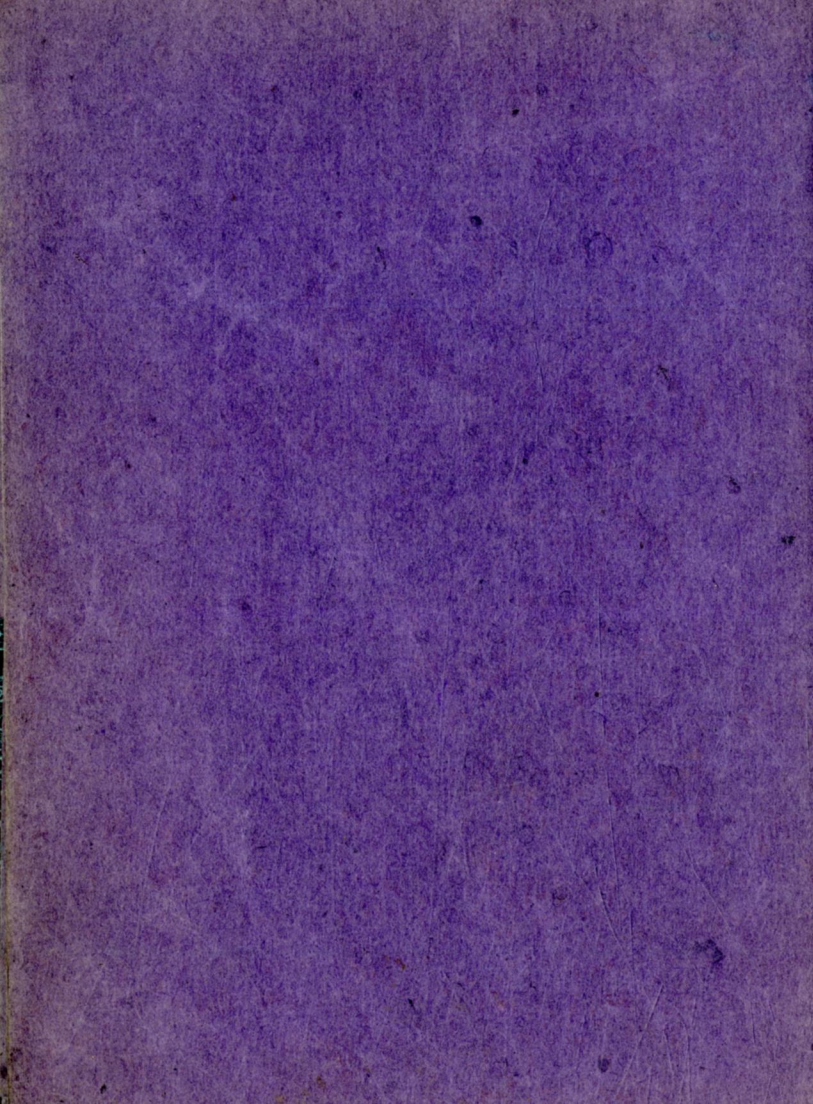
00984831 (X)

Бібліотека
ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

Число 1989

Знак А 326

2006

1985
АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

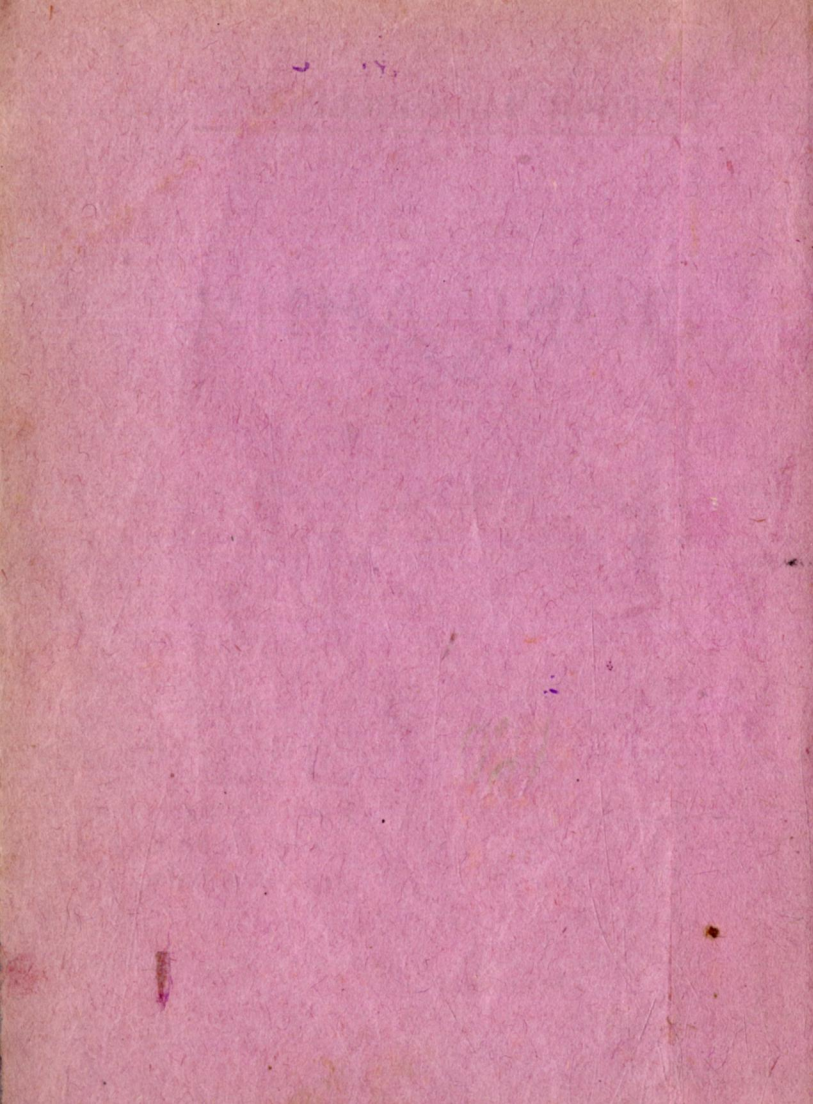
ОПОВІДАННЯ.

ВИПУСК I.

- 160
1. Хто винен?
 2. Краща смерть чим неволя.
 3. Не для всіх весна зеленіє.
 4. Ледача жінка.

Коломня 1920.
НАКЛАДОМ АВТОРА.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~46.930~~

Андрій Чайковський.

ОПОВІДАННЯ.

КОЛОМІЯ. — НАКЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні А. В. Кисілевського в Коломійі.

8(c)У(с47.74)н:1939"-3

31-р6

Всі права застерігається.
Copyright 1920 by Dr. Andrij Czajkovskij
Kolomea Galicia.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 56 209

Хто винен?

Я ввійшов до салі судової саме в тій хвилі, як предводитель сенату заложив на голову бірет, і виголосив засуд:

„В імени його величества цісаря!

Суд окружний признає Стефана Припоня винним злочину крадежи і засуджує його на тяжку вязницю через оден рік і т. д.

По виголошенню основ засуду обжалований кару приняв, а предводитель сказав обжалованому ще таке:

„Ти непоправний злодій. Місто чесно працювати, бо ти хлоп здоровий -- ти крадеш. Тями, що коли ти ще раз що найменшого вкрадеш, то підеш як налоговый злодій перед присяглих, а тоді дістанеш найменче пять років.“

Стефан Припонь слухав цюї науки, начеб його хвалили. Він всьміхався добродушно, а на кінець вклонився і сказав: дзвенкую.

Я придивився йому близше.

Був се кремезний парубок, яких 26 літ. Лице було гарне, чисто виголене з підкрученим в гору вусиком. Волося чорне мов смола. Очи в його були чорні, розумні. Він дивився ними, як колиб на його сумлінню не було ніякого гріха. Дивлюся в те лице, і не бачу ніякого збочення, ні одної черти, котра би вказувала на те, що се небезпечна для чужого добра людина. Навпаки, як би не арештантська куртина, гадатиб можна, що се парубок, якого намовляють женитися, а він вагається, котру брати.

* * *

За кілька днів робили у мене в огороді арештанти. У тій партії був і Стефан Припонь теж. Я його зараз пізнав. Двох арештантів напинали колючий дріт горі паркаву.

— Що то, прошу пана, допоможе — обзивається оден арештант... такий дріт злодія не спинить... бігме. Мене раз притиснув шандар до такого плота з колючим дротом... здавалося: ось ось піймає за шиворот... Боже сьвятий! Як махну через дріт, як

птаха... бігме! А шандар став, як теля перед зачиненими воротами. Я йому ще показав язик, тай дав ногам знати...

— А він не стріляв?

— А коли не вільно... він мене ще не спіймав, а лише ловив мене — то не вольно!

— А я тобі кажу, — говорить Припонь, що нісенітиці плетеш... такий дріт, то в добра річ... Певно, що нашого брата злодія він не спіймає, але я би хотів бачити порядного злодія шавуючого себе, щоби йшов у сад яблука красти... Така робота для дітваків, а ці то вже певно через такий колючий дріт не полізуть...

— Хиба-ж між злодіями є гонорні люде? — питає арештант-газда, що сидів за побитте...

— Певно більше, як між вами славетними кмегями — обзивається обиджений Припонь... Порядний злодій не скривдить камрата, не ошукає, додержить слова без присяги, у біді допоможе, не псує зарібку і межі не переоре... У нас в своє право і свій гонір...

Арештанти стали сміятися...

— Якого чорта сьмішся? Хиба ти се розуміш? Зломив хлопови руку, біда знає за що, і хоче рівнятися з порядним злодієм?

— З діда прадіда, правда? — докинув один з арештантів...

— Ні, мій батько богач був в соломі спав, а ходаком*) чир**) сьорбав...

Припонь сперся на заступі і каже до мене:

— Ви, пане, книжки пишете, я читав одну в казні.. колиб я вам розповів мою історію, булоб з чого книжку зложити.

— Ну, розкажіть, може я і напишу... — кажу я.

— Перш усього не „ви“-кайте мені.. се мені неналежитья... я арештант-зłodій не навик до цього.

— Хай буде й так. А де ти читати навчився?

— А деж-би? в академії, в криміналі, в Станиславові сидів...

— То вже і в Станиславові був?

— На два опади, по три роки...

— Хиба за крадіж?

— А за що-ж би?

— Ну, то розкажуй свою історію...

— Возьміть мене де небудь на бік до инчої роботи, — каже з тиха — на що ті дурні мають слухати... вони і так цього не зрозуміють...

— То ходи викорчуй мені отсю стару черешню...

*) постолом, **) куліш,

Припонь узяв свій заступ і сокиру, і ми відійшли на другий кінець огорода. Ще раз оглянувся за дозорцем. Відтак витягнув зза пазухи тютюн, скрутив вміть папіроску, і закурив.

— Моя мама з бойків була, — зачав своє оповідання, обкопуючи черешню... В голодний рік зайшла малою дівчиною до одного шляхоцького села коло Самбора з батьком. Батько вмер, а она стала на службу у багатого шляхтича Тарасовича. Як вона виросла на дівку, казали люде, що дуже гарна була. У того шляхтича був син одинак... ну догадайтеся, що далі було. Мама, бувало, розказуючи про се, плаче, і присягається, що вона тому не винна... Молодий Тарасович попросту знасилував її, тай годі...

Та пощо я се все говорю? На що рушаю кости мові бідної мами? Я собі зажартував, щоби це все списати в книжку. Пишіть або й ні, мені се байдуже. Але мені вже під серцем накіпіло... конечно треба виговоритися. Пан нераз бороняць в суді, таких як я... Добре вам знати, що нашого брата доводить до такого. Ось я злодій, кримінальник, всі мене бояться, ніхто в хату не пустить, а в мене таке сумління чисте, як у малої дитини, бо я бідного ніколи не скривдив... Овсім не одного бідного я запоміг, так мені Боже здоровля дай! Пан з мене

сміються? Я звиняю себе як той циган, що хотів кобилу перескочити, впав на неї, а вона зірвалася враз з ним і втікла. Ось послухайте моєї історії до кінця...

Що моїй бідній мамі було робити? Сирота, опущена від усіх... Де її було шукати права і правди? Пожалувалася перед господинею, а вона її ще вилаяла: „ти сяка така, заволоко, ти мені хлопця збалувала, він не з таких, я його гарно виховала...“ Пожалувалася перед господарем, а він, сьміючись, каже: „ти повинна собі за честь вважати, що богацький син, шляхтич, з тобою заходився.“

А коли вже приходило до того, вигнали маму з хати, відчипного дали десятку. Пішла мама з плачем... хіба треба було під плотом родити. На дорогу ще її господиня вилаяла: „ти прибудо, хату-сь мені споганила, хлопця звела з уцтивої дороги...“ Зібрала мама свою мізерію і пішла між людей. Змилувалася якась бабуся повитуха, і прийняла в хату.

Відтак радила бабуся, щоб мама дала мене на виховання, а сама пішла денебудь за мамку до міста. Та мама й слухати о цім не хотіла, щоби зо мною розетаватися...

Бідувала зі мною як могла, гарувала, зароб-

ляля, сорему наїлася, а не пускала мене з рук на певну смерть.

І я виховався між телятами, поросятами, гусьми, в гною, в смороді. Відтак пас я людські гуси, корови, а мама прала, пряла, жала в поли... Ціле село прозивало її бойчихою, а мене бойчуком. Обое ми були попихачами. Та мама була покірна, нікого не лаяла, не проклинала, а молилася Богови і мене цього вчила... І я зносив усе терпеливо, кождому рад був послужити, кождому я вступався з дороги. Ми з мамою страх любилися... Таких приятелів хиба не було на світі.

Бог вислухав наші молитви, і наша доля поправилась. Одному господареви вмерла жінка. Обое були старі дуже, тай бездітні. Він умовив маму до себе на службу, щоб доглядала його мізерії. Старий добрий був чоловік, терпів на дихавицю і ломило його по костях. Перший раз в життю було нам добре.

Я вже не пас людської худоби, лише його дві корови і двоє телят. Мама була щира в роботі і всего доглядала, начеб свого власного...

Тоді захотілося мені печеного леду. Бачив я, як людські діти ходили до школи, і мені захотілося вчитись. Боже мій! Кілько разів я мами напросився, а вона мені все: „куди тобі, мій сину, до

школи! ти сирота, бідний, заробляй так на хліб, а науку лиши богатим", а сама мама плаче, плаче. . .

Та я таки випросив, виблагав, і мама згодила ся послати мене зимою в школу. І наш старий господар не противився: „чому ні, каже, хай йде. Хлопець цікавий, а навчитись письма, то нікому не завадить“. Ну, піду в школу. . . Нема мені ні їди, ні спання. . . ходжу як не по сім сьвіті, а все про школу думаю. . .

Я мав п'ятнадцять крейцарів, що заробив у нашого орендаря пасучи худобу. Решту додала мама, і просила орендаря, щоби купив в місті книжку. Того четверга, як орендар поїхав до Самбора і мав купити книжку, я аж розболівся — голова мене страх боліла, в роті пекло, і трясся мов в пропасниці. . . . Яка та книжка буде?

І я діждався цього. Книжка була червона зверху, а в середині ще смерділо фарбою. . . Я її оглядав перший раз при каганці. Трохи очи не повилазли так я рад був розпізнати, що ці значки є, як воно можна з цього читати, тай слова вимовляти. . .

Завинув я книжку в платок і поклав її під голову. . . Довго мені не спалося. . . Я все про школу думав, а відтак она мені снилася. В голові стукотіло мені молотом. . .

На другий день мама вшила мені торбину з білого полотна. Книжка заходила в торбину як раз, ще оставало місця на кусок хліба і зубець чіснику.

Я аж горів з нетерпячки, коли вже мене мама поведе в школу.

Мама прибрала мене чистенько, причесала мої кучері, взяла за руку і ми пішли.

Я ступав гордо, як би який принц . . . Другі школярі дивились на мене з погордою, дехто кликнув за мною: бойчук, та я собі нічого з цього не робив. Я був страх щасливий, перший і останній раз в життю. . .

Прийшли ми в школу. Мама поцілувала вчителя в руку, я те-ж . . . розглядаюся, а в школі як в улію гуде . . . Школярі гомонять, бо ще наука не зачалася.

— Прошу ласки пана вчителя, — каже мама, а голос в неї так тремтить — прошу і мого Стефанка записати . . . най би і воно вчилося. . .

— Як його записати?

— Та Стефан . . .

— А батько як?

Мама спаленіла ціла, а сльози з очей так і капують . . . І я від того засоромився, бо в цій хвили стало в школі тихо, мов маком посіяв. . . Школярі

наставили вуха, і впялили в мене очі . . . мов шпильками колють. Хоч не бачу цього, а чую їхній колючий погляд на собі.

— Батька в його не було — прошептала мама — а я чую, що в неї дух запирає.

— Так треба записати на вас . . . як називається?

— Марта Припонь . . .

— Так і запишемо . . . Ти Стефанку сідай собі он там! а книжка в тебе є?

Як спитав мене за книжку, то я відразу не той став. Увесь мій сором десь подівся . . . Я радів, що можу книжкою повеличатись і зараз виймив її з торбини. . . .

Мама поцілувала ще раз вчителя в руку, та просила, щоб вважав на сироту, та обіцяла заплатити, що на неї припаде . . . Тоді ще були інші школи, як тепер . . . кожде платило за дитину окремо. Мама пішла до дому.

Мені стало трохи лячно самому. Була хвиля, що я хотів втікати. Зараз з першого разу стали школярі від мене відсуватися.

Розпочалася наука молитвою.

Учитель писав відтак крейдою на таблиці, а ми розпізнавали в книжці . . . я розумів все . . .

І я ходив до школи цілий тиждень . . .

Я найліпше вмів зі всіх, вчитель мене похвалив, хлопці мені завидували . . .

Та не міг я не завважати, що школярі мене виминають

Коли я осьмілившись зближався до якого гуртка в вільну хвилину, вони зараз розходилися . . .

Тоді я сів на своє місце і дивився в книжку. Хлопці стали мені докучати. Шарпали за вуха, за волосся торгали, щипали . . . Я все зносив терпеливо. Аж раз оден збиточник хопив мою книжку. Я кинувся відбирати . . . Книжку хопили по руках і подерли на шматки . . . Я бачив, як листки з моєї гарної книжки розліталися. Хлопці з страшним вереском рвали їх на кусочки.

То вже не волосся, не вуха. Мене взяла страшена лють . . . Я взявся до кулака, і як скажений став розбивати моїм ворогам носи, аж кров потекла. Я справді не знаю, що мені тоді сталось, бо до цього часу, я нікого в життю не вдарив. Мені плакати хотілося, як бачив, що хлопці горобцям головки відкручують, не то що.

Счинився плач. Тоді ввійшов у школу вчитель . . .

Я заливаючись гіркими сльозами розповів вчителю, яку мені шкоду та кривду заподіяли . . .

— Мусите йому книжку відкупити, та ще я вас за це покараю.

Учитель взяв прута, і вибив збиточників по черзі . . .

— Завтра щоби мені гроші були для нього на книжку, бо ще буду бити.

Я ще не міг заспокоїти свого плачу . . .

То була перша моя справа, яку мені розсудили по правді.

В дома розповів я мамі, що мені приключилося...

— Сироті все так на світі, — каже мама, тай заплакала...

На другий день прийшли батьки тих збиточників до школи, тай до вчителя:

— Як то так може бути, пане вчителю? нашим шляхоцьким дітям носи порозбивав, а ви їх за се ще покарали? Як оно? Через такого свинопаса, щоб наші діти терпіли? То ми платимо на школу, а не він . . . він тут не сьміє бути Або його собі держіть, і йдіть геть, а ні, то проженіть його зараз . . . Ми вже о цім на громадській раді говорили

Вчитель виправдував мене, як міг, нічого не допомгло. Вони сказали: або, або . . . і пішли.

Нічого було робити. Вчитель залежав від їх ласки.

По школі він прикликав мене до себе, погладив по голові, тай каже:

— Ти чув, Стефане, що тут говорилося? Не можна тобі більше сюди показуватися, бо нас обох проженуть . . . Жаль мені тебе, хлопчино, але я нічого тобі не можу допомогти . . . Будь дитино добрим і прости своїм ворогам.

Я чув, як мені вся кров вдарила до голови. В ушах зашуміло мов в млині на лотоках, в очах стали скакати іскорки, я трохи не впав, бо голова мені кружляла.

Я вийшов зі школи мов запоморочений. Ноги мені мов спутані в землю лізуть. Я аж тоді отямився, як зайшов в тісну вулицю, де напали на мене ті самі збиточники, і стали мене бити. Здорово мене вибили прутами. Я навіть не оборонявся. Мене горе побило. Як той мученик зносив я удари і глумлення. Я навіть не крикнув. Те, що мене стрінуло в школі, боліло мене більше, чим ці побой. Прийшов я до дому подрапанний до крові з синяками. Не в силі був слова промовити. Мама йно руками силеснула. Вона плакала обмиваючи мої рани.

Все скінчилося. Книжка моя, червона, гарненька, подерта — зі школи прогнали, та ще вибили . . .

З цього я занедужав. Лежав у дуру і говорив

не до речі. З цього мого говорення в горячці мама довідалася всього. Вона пішла до вчителя і дозналася решти. Вчитель радив піти до префекта зі скаргю. Та що з того? Префект сказав мамі таку рачію: „якого чорта полізла з ним в школу між шляхоцькі діти? — тепер маеш“.

Ось як розсудили богачі сироті справу . . .

З весною я опинився на пасовиску при коровах. Тепер мені була лиха година. Пастушки стали тепер ще більше висьмівати мене. Прозивали мене фільозофом . . .

На мою науку поклав я хрестик. Мені тоді і не снило ся, що навчуся письма аж в криміналі. . . А сі глумлення пастухів дуже мене драговали, начеб хто незаговну рану ножиком дряпав.

Я жалувався перед мамою, а она мені все: „тями сину, що сирота правди не знайде, — терпи тай тільки“.

І я терпів, страшно терпів . . .

Одного дня я побачив, як хлопці шляхоцькі били гусята пругами збиткуючи. Стара гуска кричала, гусак скакав та кусав, поки не дістав прутом по голові. А вони шибеники били, тай били . . . На улиці не було нікого.

Я став на них сварити: що робиш оден з другим? шибенику, я все скажу.

Вони повтікали лишаючи побитих гусенят на улиці: . . .

Я пігнав корови до дому.

Аж приходить за мною громадський поліцай — префект прислав, аби зараз йти до канцелярії. . .

Я гадав що буду свідчити за гусята, тай кажу мамі, як було. Але мама боялася чого иншого і таки пішла за мною.

Приходимо, а префект каже:

— Ти лайдаку, будеш людські гусята мордувати?

Я забув язика в роті. Дивлюся, а всі ледарі, що били гусята, стоять собі в канцелярії, та йно підсміхаються.

— Я гусят не бив, кажу кризь сльози, то вони били...

— Не правда, — закричали тамті, — то ти сам побив...

— Ти ще будеш набріхувати на шляхоцькі діти? — крикнув мені над головою префект — шельмо! дай йому п'ятнайцять різок, каже до поліцай...

Тоді виступила моя мама:

— То вони брешуть, він не винен, не дам його бити... злодії! дитину мені будете катувати за чужу пакість? не дам...

— А диви! і та заволока має тут щось говорити? уряд зобиджати? Її насамперед вліпити десять прутів, аби знала...

Поліцай з асесорами хопили мою маму, простерли на лавці, і били тим прутом, що для мене був призначений... Мама не давалася, пручалась, кричала, просилася, нічого не допомгло. А мені за кождим ударом начеб по серцю ножом різав... я рвався ратувати маму, та мене хопив один мов кліщами, навіть вкусити його я не міг...

Мама обомліла, впала з лавки на землю. Її віділляли водою...

Припоневи при тих словах задріжав голос. Він пристанув у роботі і обтер сльозу рукавом арештанцької сорочки...

— Тепер положили мене, — говорив дальше. — Я кричав з усьої сили... Та зараз за першим ударом, коли прут вривався в моє молоде тіло, сталося щось нежданого... До канцелярії влетів засланний старий шляхтич Стефан Качкенович.

— Не бий! — крикнув, і хопив поліцая за руку. — Він нічого не винен. Я стояв за яблінкою в моїм садку, і видів як ті драбуги ганяли за гусятами, а він сварив на них... де ті шельми?

А тих шельмів вже не було в канцелярії...

— Пане префекте, — каже, — чи у вас Бога

в серцю немає? Як можна так сироту кривдити, не розібравши справи, як слід? Фе! Жінку скатували... і хлопця хотіли теж? Фе! стидайтеся!

— Хто-ж знав? — звинявся префект... тамті посвідчили, а я засудив...

— Тепер тамтих приведіть, і випаріть їх у двоб — кричав Качкенович.

— Не можу, то шляхоцькі діти, у них є батьки, можуть шкоду заплатити...

— Але за брехню, за брехню покарайте... кричав шляхтич аж засапався.

— Не можу, хай їх батьки покарають...

А то були префектові свояки...

— Ще раз кажу: фе! Неладно. Просіть Бога, щоби вам цей гріх простив, і не карав вас на ваших дітях... ганьба! фе!

Старий вийшов і тріснув дверми за собою...

За той час і мама отямилася. Збита до крові, зіллята водою, з розкудовченим волосем підвелася з землі стогнучи, взяла мене за руку, і ми пішли до дому...

Мама плакала. Але она не йойкала, не заводила, як це сільські баби роблять... Плакала тихо, а сльози лилися горохом. Кожда сльоза некла мене мов розтоплене олово... і я собі плакав... Мене па-

лила та кривда, та несправедливість, яку нам за-
подіяли...

Ми прийшли до дому. Мама збиралася йти до
суду. Але наш господар відраджував :

— Підеш, небого, то гніздо шершенів пору-
шиш... вони тобі цього не подарують, хоч з села
втікай!

Мама відлежала цілий тиждень... Не то, що її
збили прутом, та ще і добре помяли, заки покла-
ли на лавку...

Я ходив мов запоморочений. Мама було страх
жаль, бо я її дуже любив. Усе, що я тоді чув у пре-
фекта, вбилося клином в мій мозок. Я пізнав, що
тим, у яких є багаті батьки, і добре жити, і без-
нечно... а знову бідним ні їсти що, таї ще нападсть
на гладкій дорозі чепиться. Але прецінь правда по-
винна бути для всіх однакова, для багатих і для
бідних, бо правда не купується за гроші, як бохо-
нець хліба. Мене і маму били, а вже як треба бу-
ло вибити богачів, то не можна, бо вони мають
чим викупитися... о!

Се мене так пекло, так боліло, бо я був без-
сильний, щоб за свою кривду постояти...

Мама мені говорила, хто є мій батько. Я йо-
го добре знав. Фі! фі! богач на все село... оже-
нивсь в богачкою... у його діти як панята, а я па-

стушок чужої худоби. Я його виминав, бо так казала мені мама. Та мені прийшло до голови, що він мені допоможе, упоманеться за мною... яж його кров, як мені мама нераз говорила...

І я загадав перед ним пожалуватися на се, що мені приключилося. Так дарувати не можна. Пішов би я сам до того якогось суду, та не знаю де...

Я пішов до тата. Приходжу на подвір'я, всюди чисто, гарно. Він порався коло плуга від шопою. Приступаю і хочу його поцілувати в руку. Він, як мене пізнав, то начеб свій смертельний гріх побачив: збілів цілий... Шарпнув руку, та як не крикне: марші Не сміш мені порога перестунити...

Я страшно налякався, тай стою мов скаменілий. А він верещить, аж запінився: марш, тай марш! А боїться до мене, до дівка приступити. А далі свиснув на пса, і затравив мене псом. Тоді я отямився і став втікати... Пес хопив мене за ногу і болючо вкусив. Я впав на землю. А він нелюд прикликав наймита і казав мене викинути за пліт. Та наймит мав більше серця. Ціле село знало, чий я син. Він взяв мене обережно на руки, виніс на улицу і каже: „не приходь сюди, небоже більше, бо він ще коли тебе вбє“.

Я прийшов до дому з песячою раною на нові, а ще з більшою раною в серці на рідного батька...

Мама підвелась на постелі. Я їй все розповів, я дуже жалував, що їй не послухав...

Вона йно застогнала:

— Побий його Господи! Власну дитину пром затровив!

З того часу настала в мені велика переміна. Доси я все зносив терпеливо. Мені здавалось, що так мусить бути, що богачі мають над нами панувати, а ми їм повинні покійрно служити аж до смерти... Тепер моя душа відразу збунтувалася: як не можна йнакше, то треба собі самому справу зроби́ти...

Моя нога якось загоїлася, і я пішов знову до своєї роботи: пасти корови.

Одного разу дивлюся, йде мій батько селом. Я хотів його виминути і сховався за пліт. Але він мене побачив. Та в цій хвили хтось кинув за ним грудкою землі...

А він просто до мене. Я в теки, а він розлютився, як став гонити, аж піймав. Ах! бив мене бив! „ти, каже, будеш на мене камінями кидати?“ Я і слова не міг писнути. Вибив мене, викулакував і кинув у бурян. Я ледви підвівся, ледви зайшов до хати. Мамі я навіть не говорив нічого, бо вона і так мені нічого не допоможе, а сама плаче, журиться.

Я сам собі поможу.

Як лише я вилизався з цих побоїв, загадав батька підпалити... Я тільки в цим вагався, щоби другі, невинні люди не потерпіли. Треба буде виждати такої днини, коли не буде вітру. Та ще би пождати до осені, аж увесь хліб звезеся, аби вже цілком пішов з торбою. Як палити, то палити.

За той час, я втікав від людей мов дикий. Зазнав я від них бобу. Але при цім, я не показував, що мені тліє, і робив свою роботу як усе.

Прийшла осінь, і я діждався такої ночі, якої мені треба було. На дворі було темно і тихо. Ані вітрець не подунув.

Тепер пора. Я знав, що мене жде, коли мене піймають. Я того не боявся, мені лише мамі було жаль. Того дня я цілий день пересидів коло мамі. Я тулився до неї, а вона мене гладила по кучерах, пестила і цілувала... Мені серце говорило, що то послідний раз. Я став вагатися... Вже хотів я мамі признатися, та ні! Я знав, що мама не пустилаби мене. А тут ставали мені перед очима чергою всі злидні, які я витерпів, всі кривди. Я бачив мою червону книжку, як її хлопці дерли, я бачив як мою маму клали на лаву і били до крови, як мене рідний батько псом тровив... і я здержався і не сказав мамі ані слова...

— Йди вже дитино спати... — каже мама, —

поцілувала мене в голову і перехрестила... То був
останній поцілуй на моїй голові...

Приповь пристанув і важко задумався... Я по-
бачив упять сльозу на його лиці. Та він махнув
рукою і говорив даліше.

— Гадаєте, що мене тоді сумління остерігало,
щоби я цього не робив? Ні. Мене перло до цього,
на що я рішився. Я мусів дістати своє право, бо
мене кривдили, я мусів сам собі зробити право,
коли люди не хотіли... Навіть тепер я того не жа-
лую... Як всі позасипляли, я стягнувся по тихо з ле-
жанки і вийшов з хати. Знаєте, пане, коли я піз-
нійше вибирався красти, то краз мені серце заби-
лося з тривоги. А тоді я йшов, як до буденної ро-
боти. Йшов палити рідного батька, бо на нім треба
мені було конче відмитися.

Поліз я городами, поки не закрався під сто-
долу батька. У мене було ключе і сірники. Я шар-
нув, підпалив ключе і встромив під суху стріху, та
почекав ще, щоби добре розгорілось. Того мені
ще було мало. Я пішов ще і підпалив так само
стайню.

А по цім скочив я у буряч, пішов нишком по
під плоти городами, став серед села під широкою
вербою і дивлюся... Горить гарно. Полум'я йде в го-
ру як сьвічка,

Вже вогонь і на хату перекинувся, заки люди посхачувалися. Настав рейвах. Вартові вдарили в дзвони, а я собі нічого... Дивлюся...

Стояв я так з годину. Потому вуличками зайшов під нашу хату, отворив потихоньки двері, зайшов на свою лежанку і заснув.

Аж тут над раном під хатою чую крик. Я схопився. Я знав, що то по мене прийшли. Дивлюся, стоїть купа людей і шандар.

Всі кричать: давайте сюди тих бойків проклятих, ми їм зробимо празник. Я знав, що мене вбють, але того мені не було лячно — щож? вбють, то най! Раз козі смерть. Але я боявся, аби мами мові не чіпали.

Шандар взяв мене за руку:

— Ти підпалив? — питає.

Я міг не признатися, бо мене ніхто не видів. Але гадаю собі так: най мій тато знав, що то я підпалив... за мою кривду.

— Я, — кажу...

— Хто тебе до цього намовив?

— Ніхто, хіба моя кривда... Він мене псом тровив, бив, ні за що...

— А чи не намовила тебе до цього мама?

— Мама — кажу я... — як би я був мамі це казав, була-б мене левко не пустила з хати.

Мені дивно стало, як може хто мою маму о
таке підозрівати...

Люди кинулися на мене, та шандар мене не дав.

— Ні, панове, йому волос не сьміє впасти
в голови... Я його поведу до суду.

І повів мене. Я навіть не міг з мамою попрощатися. Виходимо за село. Так ладно сонце зійшло. Небо таке погідне, гарне. Павутиння стелиться по поли білими пасмами. Люди жнуть товар в поле. Так мені весело на серці, я і забув, куди і за чим я йду...

На дорозі за селом каже до мене шандар:

— Я тебе закую, бо втечеш...

А я дивлюся йому в вічі весело, та й кажу:

— Ні, пане, не втечу... Куди мені втікати?
Щоби мене шляхта вбила?...

Шандар став мене ще раз випитувати, а я йому розповів все до чиста.

Зараз в першій корчмі купив мені шандар
молока і жидівського гугля*). Людяний був чоловік.

Мене стали судити.

Страх, що на мене виговорював прокуратор.
Він ворожив, що я буду дуже небезпечний чоловік.
Ну, то, то він вгадав трохи, але через що я на та-

*) кодач, який печуть жиди на шабас.

ке зійшов, про те не згадав ні словом. Я тоді не міг йому дарувати, чого він на мене тільки наворожив. А він, здається, вже не одного такого мав на своїм варстаті.

Мені дали лише два місяці арешту, бо я ще не мав чотирнайцять років життя.

Посадили мене в казні, з конокрадами. Вони спершу збиткувалися надімною, а відтак дали мені спокій. Я їм услуговав, був веселий. Вони бачучи, що я цікавий хлопець, зачали мене вчити.

— Тобі, — каже, — не минуче коні водити. Таким, як ти, нема що робити між цими порядними людьми. Тобі місце між нами. Від нас не буде тобі кривди.

Я вдавав, що мені це подобається, а в душі мене це гидило. На таке ремесло, як красти, не мав я охоти. Але я не сьмів перечити, щоби не били. Я підпалив, бо мені зробили кривду, але чужого я таки не рушу. Я укладав собі, що як з арешту вирвуся, то підемо з мамою геть з того чортowego села. Підемо на службу до якого двора. Будемо враз з мамою мешкати на фільварку. А опісля, як я вийду з війська, то вже буду маму удержувати до смерти. Може і я чого дороблюся, та куплю яку хатину...

Так я собі укладав, а воно цілком інакше

сталося... По двох місяцях вернув я до села. Була вже зима. Я йду в легкій одежині і добре змера. А тут не маю одного крейцара при душі. Голодний мов пес. Той кусок арештанцького хліба, що взяв на дорогу, вже давно з'їв. Коли я прийшов в село, то вже геть смеркло ся. Перш усього хотів я налюбоватися згарищами мого батька. Я тішився, що і він тепер мерзне, тай голодний так як і я. Та ба! Богачеви і чорт дитину заколише. Диблюся, а там стоїть хата новісенька, ще більша чим стара, хоч ще не оббілена зверху. Так само і стодола і стайня. З цього я засумував ся. Ось даремна моя робота, шкода було два місяці сидіти, ну, але рахунок наш скінчений. Він мене скривдів, я його спалив — квіта!

Пішов я до мами. Запукав до дверей. Якась стара бабуся відчинила мені двері. Мене зараз тьохнуло в серце якесь недобре прочуття...

Війшов я в хату. Бабуся засьвітила каганець. Старий лежав на постели. Мами не було. Я привитався, поцілував старого в руку...

— То ти, Стефане?

— Я, а де мама, питаю, а тут чую, як мене за горло корч давить, мов кліщами стискає.

— Вже її не побачиш, — каже старий, — вже тиждень, як похоронили. З туги вмерла...

Мене мов обухом по голові вдарив. А далі став я страшенно плакати...

Бабуся дала мені вечеряти.

— А покажете мені завтра дідусю, де маму похоронили?

— Її могила на право від хреста Петра Кульчицького, просто під плотом самим. Я з тобою не піду, бо я хорий, костей не зберу... Але тобі, не-боже, на село показуватися небезпечно... Шляхта відгрожується, що вбють... з ними нема жартів...

Я поклавсь спати на лаві, на тій самій, де у послідне сидів з мамою... Плакав я, плакав, поки не заснув...

Як йно засіріло на дворі, я схопився з лежанки. Дідусь ще спав. Я вийшов потихоньки. Перш усього, я пішов на цвинтар. Там повно снігу. Я зайшов до хреста, а далі на право під пліт. Чи втрафив я на мамину могилу, не знаю, але вона певно почула мій плач... Страшенно я плакав... Чого ми так терпимо? Та її муки вже скінчилися, а мої йно що зачинаються. Чому? чого? Через людей! Тепер мені приходило на гадку перечекати тут день, аби мене ніхто не завважав, а ночью, ще раз відвало батька. То все через него... Та він мені не втече... Я махнув рукою, і пішов у світ. З цим сідом нічого мене не вязало. Тут найвся я біди доста...

Йшов я від села до села о жебранім хлібі. Було й таке, що мене гонили з хати, як неробу, волоцюгу. Та я би був де небудь наймився, та хто мене в зимі возьме? Що такий хлопець в зимі заробить?

По якімсь часі, не тямлю вже, здибав я сліпого діда з лірою. Він був сам, бо воджій йому втік. І я згодився за дідсвода.

Чого я у тій мандрівці, заки діда здибав, навчився, то брехати. Я брехав гладко, начеб з книжки читав. А брехати я мусів. Питають мене люди: з відки? хто? Хиба-ж їм скажу хто я, тай що вертаю з криміналу? Тоді певно здохну з голоду. Тоді я став видумувати такі історії, що і сам в те повірив... З початку мені було соромно, бо покійна мама казала мені все говорити правду. За кожним збреханим словом мені здавалося, що мамина душа гніваєсь на мене... але потому то я вже звик до цього.

Пішли ми з дідом аж до Гошова. Він мав там свою хату і там перечекали аж до весни.

З весною у діда робота. Пішли ми по відпустах. Кудя я не бував, чого не видав! І добре мені було, але і навкучилося таке циганське життя, цей бруд, ці воши, що моє тіло гризли. По році, двох, я підріс, розвинувся, набрав сили. Діди їдять добре

і пють. Але я пити не хотів. Мама мене навчала, що горівка ніколи до добра не доведе.

Я покинув діда і став на службу у одного богача-хлопа. Господар був не злий чоловік. Але його синок, то було зіленько раз! Служила там дівчина-сирота в тім віці, що і я. Панич став її підмовляти на згубу. Вона ні, тай ні, дай мені спокій, я бідна наймичка, а ти богацький син. А він її таки раз прихопив в stodолі. Я тямив долю мові покійної мами і мав її тепер на оці. Отож я в саму пору перешкодив.

— Чи не гріх тобі, кажу, бідну сироту зводити?

— А тобі зась, каже, тай мене в лице...

Ех! мене злість взяла. Як не люну його в писк, аж кров з носа потекла. Ого! не брався вже віддавати, та просто до тата на скаргу.

Старий ніби то мене хотів вислухати, як то було, та мамуня обстала за синком, як стала старого підюджувати, аж мене відправили... А старий таки не втерпів, щоби мені дещо з платні не обірвати...

— Ей богачі, богачі! одним ви миром мазані...

Забрав я собі свої статки і пішов з села таки в ночі на вмання.

Став падати дощ. Ну, треба конче десь пере-

ночувати... Надибав я самітну коршму під лісом. В таких коршмах бувають розбійники, нагадав я, тай розсьміявся в голос. Мені розбійників боятися? Застукав я до дверей. ледви отворили.

При столі сидять якісь люди. Вони замовкли і придивляються мені з усіх боків, а мені страх сьмішно. Нічого на мені не заробите, гадаю собі, бо у мене навіть зигарка нема. Я страх голодний. Кажу до жида: дай мені що їсти...

— А гроші в тебе є?

— А тобі на що моїх грошей, хиба ти своїх не маєш? Якийже ти жид, щоб в тебе грешей не було, жартую собі...

— За дармо у мене нічого нема, йди собі!

Я вже злий. А слова у мене не позичиш, не дармо два роки діда водив.

— Я не гадаю на перед платити, поки не вьджу за що, кажу, і бренькнув в кишени грішми... ах! ти, юдо! чоловік бідний здох би в тебе під порогом, а ти би не дав...

Одеи з тих, що там сиділи, придивляється мені дуже пильно. Я придивляюсь йому теж. Якийсь знакомий відкись.

— А ти Стефане куди? — питає.

— Еге! то ви Максиме? — То був один з тих конокрадів, що я з ними сидів в Самборі під млином...

Я таки зрадів, що знайшов знакомого, тай розповів йому все до чиста з того часу, як я вийшов з криміналу...

Ну, у діда, то ще пів біди. Але чого ти, дурню, між богачів пхався? мало тобі їх було?

— Навкучило волочитися.

— Дурний, приставай до нас, заживемо весело... богачів досить на світі, а коней ще більше. А ну жиде, дай хлопцеві порцію.

Зараз станула передімною горівка, хліб, масло, сир, а Максим дав ще ковбаси.

Мені заморочило геть голову...

— Виспись добре до вечера, а завтра вечером до роботи... Ти проворний хлопець і з тебе буде добрий товариш.

Я поліз на вижку на сіно і спав як забитий.

Збудили мене аж перед заходом сонця. Мене боліла голова. Максим повів мене до ліса і тут став мене намовляти, як то добре красти коні: в свіжий крайцар, а життя яке веселе, треба лише бути проворним і тверезим при роботі.

Цьої ночі пішли ми на першу роботу до двора.

Було нас п'ятох, я наймолодший між ними. Я трохи лякався, а не так лякався, як мені було соромно. Але Максим так приговорював, нагадував мої кривди від богачів. Таж се нічого злого, що

не дамо богачам надто потовстіти. А з голоду вони не поздишуть, так як бідні люди здихають.

Розумний з біса був той Максим, всі штуки злодійські знав. У цім дворі були собаки. Максим кинув їм тельбухи зі здохлого коня, якого ми на сгерницьку громадським відкопали. Пси стали над ними рватися. Я тимчасом переліз через пліт і відсунув браму. Війшли всі на подвір'я, та до стайні. То було літом, стайня була лише засунена дручком, замкненим на колодку, Максим витягнув скобель мов терез з ноги і ми пішли між коні. Ми тоді вивели дев'ятеро, як зозото...

Вивели тихо за браму, я її знову зачпнивши переліз через пліт, та вдрапався на коня.

Де тоді була служба двірська, бігме не знаю. Здається, що їм горячо було в стайні спати, а рахували на пси, та на добрі замки.

— Держись добре гриви! — шепче мені Максим — бо як впадеш, то буду бити...

І ми помчали верхом аж до рана. Над раном ми були в лісі. Завели коні в гушавину, а самі пішли в другий кінець святи.

Мені така робота подобалася.

— Нема ще чим тішитися, — каже Максим, — то йно на половину наше. Як завтра в ночі застанемо коні на своїм місці, то наше щастя.

— А щож їм може статися?

— А можуть їх знайти і заберуть...

Ми випили горівки, закусили хлібом і ковбасою і полягали спати...

Вечером пішли ми до коней. Вони стояли на тій самій місці, а з голоду то аж гиляки на дереві пообгризали.

Відтак попасли ми їх в панськiм пшеничнiм ланi, напоїли, тай в дорогу, поки не заїхали аж на Венґри...

Максим мав тут своїх „блятів“ жидів... Згарбок був добрий і ми поділилися по справедливості.

З Венґрів ми теж не вернули з порожніми руками... Там я влився перший раз вином.

Потому вже йшло як по маслі, одна рбота за другою, я до того привик і вложився, бо справді під рукою Максима можна було багато навчитися.

— А деж той твій славний вчитель тепер? — питаю.

— Досиджує в Станиславові, за рік якраз виїде.

— І ти не гадавш покинути те ремесло погане?

— Воно зовсім не погане, як вам здається... а таке як кожде инче... А хіба-ж краще бути шинкарем, та людей розпоювати? та з найбільшійшого послідний крайцар тягнути? може не правда? Та я ще мого оповідання не скінчив.

Гуляв я по світу, попався кілька разів... ну, то так, як в кождім інтересі: буває заробок, буває і страта. Дався в знаки і мому татунцеві дорогому. Два рази я у його вивів коні, раз розбив комору, і ще раз підпалив. Я не маю звичаю підпалювати, бо який з цього кому пожиток, що піде з димом? Але тут я хотів мститися... Я мушу довести до цього, що він піде з торбою... А що найкраще, що ані разу мене у його не зловили...

Припонь став гартити сокирою корінне старої черешні з такою завзятістю, начеб рубав того ненависного свого батька...

— А щож тобі другі люди злого зробили?

— Та хиба пан не чули, що я розказував? Щоби було з мене, як би мені не кидали були колод перед ноги? Я би тепер служив десь за фірмава в дворі, був би мав жінку, діти..... булаб мама при мені жила, та внуків няньчила.... я був би чужої стебелини не рушив.... служив вірно... А так я попав за собою всі мости... І хтож мене до того довів? А що я їм тоді злого зробив? Хиба-ж я не чоловік і не маю такого самого права на життя, як й вони? А що злого зробила їм моя мама? Вони нелюди позавидували мені світла і я пішов здобувати його аж в криміналі. Я там вивчився читати, писати, рахувати, столярку знаю...

За се треба відслужитися і криміналови тим добрим, що туди мене справили...

— Та будеш гнити в криміналі все?

— Чогож все? Раз не вдасться, а пять разів вдасться... Для нас злодіїв кримінал то так, як для хлопа град. Що року град не бе...

— Прийде час, що і в тобі обізвуться сумління.

— Я бідних не кривджу. Чи знають пан, що я раз випарив одного конокрада, що вкрав хлопови пару конят. Мусів їх слідууючої ночі відвести, а то я пообіцяв і забоживсь скликати наш злодійський трибунал. А знаєте, що то смерть, або каліцтво. Та шельма сумління не мав. У того хлопа було всього три морги і аж пятеро дрібних дітей...

Я лише богачам животи пристругую, аби не товстіли надто, та не подушилися салом.

— Та жарт на бік. Але прошу мені сказати, хто тому всему винен, що я став тим, чим я тепер є?

В тій хвили Припоць заперся з цілої сили і повалив викорчовану черешню...

Я не знайшов для його відповіді...

The first thing I noticed when I stepped
 out of the car was the smell of
 fresh air. It was a relief after
 being stuck in traffic for hours.
 The sun was shining brightly, and
 the birds were chirping happily.
 I took a deep breath and felt
 a sense of peace wash over me.
 The world seemed so much better
 when I was finally free to go.
 I walked towards the park, and
 the children's laughter filled the
 air. It was a beautiful sight,
 and I knew that this was
 exactly what I needed. I had
 found my happiness, and I was
 grateful for every moment of it.

Краща смерть чим неволя

I.

Стефана Шкребиняка передав жандарм в кримінальській канцелярії, узяв квітанцію від заряду вязниці і пішов. Стефана записали зараз у реєстр важких злочинців, поставили під міру і описали цілу його особу начеб йому давали пашпорта. Відтак повели його в инчу канцелярію обстригли довгі чорні кучері, передягли у арештанцьке плаття: сіру куртину і штанці та округлу шапку. Тепер привели його знову в канцелярію заряду, а директор вязниць призначив його до казні №. 5. На відході дав йому таку батьківську науку :

— Ти тепер арештант. Забудь, чим ти був доси. Поводись добре, то й тобі добре буде, коли-ж ні, то мати меш некло. На неспокійних духів у нас є способи. Ось дивись! — Директор показав йому на грубі залізні кайдани з великими вертгаймівськими колодками, що висіли рядком на стіні. — А крім цього, додав директор — у нас ще в темниця, тверде ложе, піст... Махай!

Стефан Шкребиняк чоловік літ трохи понад трицять: Кремезний і здоровий гуцул піддався усьому без опору, що з ним сьогодні робили. Позволив собі обстричи арештанцькому фризієрови довге гарно виплекане чорне волосся, розстався з своїм вишиваним кіптарем, сердаком, постолами і клапанею з лисячого хвоста, зі шкуряним широким гарно цвяхованим ременем, за котрим його прадід застромлював пістолі... Усе те повязане в оден клунок пішло до арештанцького магазину, а Стефан побачив себе у арештанцькому одягу від голови до ніг.

Від тої хвили як його сюди привели, як за ним замкнулась кримінальська брама, він не тямив, що з ним діється, бо ходив мов задурманений. Сьогодні рано-ранісько прийшов за ним в хату жандарм з письмом із суду, що має його привести „на кару“. Зразу налякався, хотів втікати, та не було куди. Йому було жаль розставатись з любою жінкою, з діточками, з маржинкою, та з усім газдівством. Жаль йому було покидати рідні сині гори, ліси, половини, дебри та провалля, потічки та Черемош. Але годі було опиратися, бо проти сили нічого не вдієш. Він тямив, що його воловодили по судах, допитували, відтак був над ним суд, прогелисили йому засуд на шість місяців криміналу, та то була така марниця, за що його судили, що й не думав, щоб

направду за це аж шість місяців треба в криміналі сидіти.

Жінка стала плакати як побачила жандарма, діти теж плакали поховавшись за печею, але це нічого не помагало. Він став потішати жінку, що шість місяців то не вік, що відсидить і вернеться і все буде гаразд. Погане воно діло, як кого жандарм з села веде, але пресцінь люде знають, що він ні обікрав нікого, ні забив, ні підпалив. От напасть на гладкій дорозі, тай годі.

Зараз за селом треба було переходити через ліс, а жандарм сковав йому руки блискучим сталевим ланцюшком. Даремне Стефан божився, що немає думки втікати, не помогло нічого, бо жандарм хотів бути безпечним...

Идучи лісом Стефан думав про усячину. От колиб так тепер жив покійний Олекса Довбуш з своїми легіниками, він би його певно освободив, відбив, а тоді він відплативбися своїм ворогам донощикам, що йому такої біди накоїли. Та Довбушів тепер нема і шкода о тім думати. Треба біді піддатись і взятись у купу щоби цих нещасних шість місяців якось вигримати. Стефан став рахувати, як воно довго трівати буде, та такий був задурманений що неміг дорахуватися... На око виходило якось так,

що на великдень буде в дома, бо у цю неділю, що прийде, як раз Покрови..

Стефан так задумався, що забув о божому світі. Жандарм кілька разів розпочинав розмову, бо йому теж скучно стало йти мовчки тим великим лісом, та Стефан наче води в рот набрав, не хотів відзиватися. Це теж його воріг як і тамті всі, що на його набрехали, свідкували, судили. Правда, що жандарм тепер лише службу робить, а Стефан знає добре, що то служба, бо і сам служив у війську. Та по що ж він його ланцюшком сковав мов злочинця? Таж він газда і коли забожився, що не втече, то можна йому було повірити.

— Чи ти чоловіче забув говорити, що не обізвався ні словечком?

— Забув, пане. У мене як руки не свободні, то начеб мені умкло мову.

— Дарма небоже, нічого тобі на мене сердитись, бо такий є припис...

— А у мене такий припис, що як нехочеса говорити, той небуду...

По трох годинах доброго ходу прийшли у місто, де був кримінал. Люди ставали по улицах і зирналися, як жандарм веде закованого гуцула. Та хоч таке трафлялося частійше, то все-ж оно сензація, яка у ріжних людей ріжні думки викликає. Оден

дивить на це з жалем, що чоловік чоловікови вовком стає. Другий бідкає над тим, що наш хлоп такий страшно здеморалізований, що без криміналу і ланцюшків ні дня не обійдеться. Інчий знову усміхнеть злобно і подумає собі „мені краще повелось чим тому, бо мене не зловили“, а знову инчий почує в собі фарісейське идоволення: „от дивись Господи, який це поганець той гуцул, що його аж в ланцюшки закували, а я такий сьвятий та божий.“ А пятій? Ну, годі відгадувати думки кожного чоловіка... Та ще поки він був на дворі, то ще тямився. Та як зайшов у кримінальський коридор, як йому ударила в ніс помішана воля капусти, кислої фасолі, людського поту та „парашки“, то йому начеб довбнею по голові зацідив, геть стуманів і не знав, що з ним робиться. Він дививсь на ціле оточення мов сонний. По коридорі снувались мов духи дозорці, кримінальники, якісь „цивільні“ люде.

Ключник відомкнув казню N. 5. великим ключем, що був засилений з инчими товаришами на дротяній обручці, відсунув засуви і відчинив грубі дубові ковані двері та пустив сюди Стефана:

— Там у куті будеш спати на тій лежанці.

— Добре, пане, сказав Стефан незнаючи, чи це його голос, чи може хтось инчий за його це слово сказав. Сказав так не надумуючись, а сам не-

розумів, чого від його хотіли і стояв коло дверей нерухаючись та лише розглядався по казні. За ним зачинились двері заскрипів замок і засунувся засув.

Казня була склеплена. На проти дверей було вікно високо в стіні, з надвору міцно закратоване. Під ним стояв простий стіл і дві лавки, а поміж стінами було п'ять лежанок з солом'яниками, покривані сірими вовняними покривалами-коцами.

На лавках сиділо чотирох арештантів. Як увійшов ключник, вони повстагали з почестю, коли-ж відійшов, вони посідали знову і стали грати в карти. То були карти незвичайні, арештанцькі помальовані олівцем сірим і червоним на кусках рівнопорізаного картону. Крім карточних знаків були ще й фігури. Королів зображали пейзаї грубі жиди. Королевих розлейбані жидівки, а хлопців молоді мешуреси. Рисунки були докладно і старанно виконані. Видно, що артист опріч талану до карикатур мав багато свобіднього часу.

Грачі не звернули на Стефана уваги, а він не смів якось до тих чужих людей наблизитися. Він їх боявся, бо то певно злодії якісь. Стояв собі отже і далі під дверми роззираючись по всіх кутиках. Коло дверей стояла залізна печка, а у самім куті за перегородкою вонюча „парашка“.

Доперва згодом оден з граючих арештантів

підвів голову на Стефана і оглянув його оком зна-тока від голови до ніг.

— Що-ж ти чоловіче, хочеш цілу кару під порогом відстояти?

— Вважай, що тобі казали кару відсидіти, а не відстояти, то можуть тобі пани цього непорахувати... Ходи блище... Товариші засміялись гуртом із цього дотепу свого війта старого злодія, котрого звали Базильком.

Стефан пішов тепер прямо з своїм узликом до вказаної йому лежанки і поклався на неї, бо був змучений наче розбитий дорогою і схвильованнем.

— Го.. го.. го! підожди, небоже, до вечера. В цісарському криміналі не вільно задня на постелю лягати. Тебе, бачу, болять ноги, то присять поки що на лавці біля нас.. Чи ти грави в карти, а голвно, чи є у тебе гроші?..

— Не граю, і нема в мене грошей...

— Гм... то зле, — не буде, бачу, з тебе великої потіхи... а за що тебе задекретували?

— Я застрілив оленя...

— А ти безбожнику! за що-ж ти бідному оленеві життя вкоротив? ти певно гуцул..

— А вже-ж, я гуцул...

— Як можна таке робити? глузував собі Базилько далі. — Олень такий гарний, мов писаний,

які у його гарні роги, мордочка, а як він смачненько хлопський вівсик пасе, хлопське сінце хрупає...

— За це саме, я його застрілив.

— От бачиш, за це тепер покутуєш. Панського оленя невільно стріляти, хочби тебе самого хотів ізжерти, а не то твоє сінце. На когоч опісля пани будуть полювати, як ти хлопе олені вистріляєш? Базилько з такою комічною розпучкою заломив руки що його товариші аж душилися з сьміху.

— Правда, що то був олень з панського лісу?

— З камерального, каже Стефан.

— То ще гірше, бо то цісарське. Розумно? Хиба ти не знаєш що наш татунцьо цісар, його свояки пани міністри і так далі люблять постріляти собі, дай їм Боже вік довгий, та веселе панування. І щож вони робити будуть напрацювавшись тяжко?

Товариші казні не видержали, щоб не за-реготатися хором.

Стефан брав це говорення поважно, і став виправдуватись із свого поступку начеб перед судом.

— Не можна було витримати. Унадився шельма у мій овес, а ніхто не знає, як тяжко гуцулови там високо на верхах зорати, та мізерненьким вівсом засіяти. Я ходив жалуватися і до Камери, і до лісничого і до староства, не допомогло нічого.

— Що-ж тобі пани сказали, як ти жалувався?

— Посьміялись з мене. Казали, щоб я оленя ціймав за роги і привів живого, а вони йому заборонять у мій овеє лазити.

— Дуже розумно. Бо цісарське і панське може собі всюди ходити...

— Та бо з того людям кривда, оборонявся Стефан.

— Що то кривда! Наш татунцьо-цісар нікому кривди не робить, про усе дбає, не то про оленя, але і про маленьку муху. Ти дивись! Бачив великі касарні? А хто їх побудував? Цісар. А за чі гроші справлені мундури для війська і зброя? За цісарські. Хто поставив ті великі кримінали? Цісар. Куди поглянеш на що великого, то певно цісарське. І як би не цісар, то жовніри не малиби де мешкати, в що одягатися, з чого стріляти, а ми бідні злодії немалиб де сидіти...

Арештанти стали так страшно реготатися а з ними і Стефан порозумівши до чого Базилько це, що аж вартовий дозорець з коридора заgrimав до дверей і крикнув: тихо!

— І кілька тобі за того оленя подихтували?

— Шість місяців — казали, що це за крадіж хоч я біг-ме чужої стебелинки не рушив.

— Ну, то сервус, колега, каже Базилько, простягаючи до Стефана руку. — Мене також за кра-

дїж засудили, але я вивів добру пару панських коней. У тебе певно оленя побережники відобрали, а я панські коні таки спродав і гроші добре сховав. Я дістав за це рік, і то добре заплачено, але твоїх шість місяців за оленя; то трохи за багато...

Стефан рад був, що з такими веселими людьми тут здивався, що ведуть баяндраси.

— Дай вам Боже здоровля, що мене повеселили трохи.

— Бо ми у цій кавні всі з одного цеху ремісники... каже Базилько.

— Який-же то ваш цех?

— Ми такі майстри, що богачам животи притісуємо, щоб надто не товстіли, аби їх відтак який пняк не трафив... Але твій олень мусів бути дуже великий, як тобі аж шість місяців вліпили.

— Е! то не за самого оленя, а ще й за цісара щось доложили...

— Що? може ти і цісара застрілив? В таких разі, я з тобою більше ні слова не говорю, бо вже-ж що цісар твого вівса не пас.

Знову всі зареготались.

— Пятка! тихо! кричав з коритаря дозорець.

— Та ні! — каже Стефан, — я лише правдиве слово сказав, що так само із себе вихопилось. Я вже і в язик вкусився, та було за пізно.

— Обида маєстагу, сказав оден з арештантів.

— Бачиш, мій сину, говорив Базилько киваючи пальцем начеб наслідував попа, що народ навчає — як воно погано таке говорити. Перше чотири рази язиком поверни, заки скажеш слово хочби і правдиве. Як можна таку особу зневажати? Ти думаєш що цісар таке саме сміття, як перший лівший Іван? То особа посвячувана, на яку, коли дивишся, то хрестись і клякай на коліна. Я тобі вже говорив, хто то є пан цісар і що він доброго для нас підданих робить, як усіми турбується. Хто-ж нас з під панщини викупив? Правда, ти ще і до нині платиш за це податок, але це нічого, бо ксждий дурень скаже тобі, що то пан цісар зробив. Він не є собі простий чоловік і коней красти не потребує, бо він має таких вірних слуг, що йому гарних коней роздобудуть, але він з самим паном-Богом за пане-браце розмовляє, бо він є з божої ласки. Він божий помазанник. А ти простий хлов зважився на таке злочинство? Не дам тобі розгрішення. А тепер скажи, хто ліше на тім вийшов, чи я що цим разом вкрав панські коні, чи ти, що обидне цісара?

Стефан не відповідав нічого, а Базилько знову розкинув карти. По перегранню тури, Базилько запитав знову:

— А як тебе звать?

— Стефан Шкресбянк.

— Аби ти знав, що я в цій казні вїтую і мене треба у всему слухати, бо такий є кримінальський звичай. У нас тут є ще такий звичай, що о тім, що ми тут говоримо, ані словечка нікому не вільно сказати, хочби з тебе тельбухи сотали. Ти куриш?

— Так, але мені відібрали тютюн в канцелярії, і гроші взяли, ніжик, все.

— Ти ще дурний, що не знав як сховати. На! закури, та дим у печку пускай, бо може привести дідько кого на інспекцію. Ну, кури тай слухай, що далі я говорити буду, коли тобі не позакладало... Є такий кримінальський звичай, що товариш товариша не сміє зрадити, і оден другому мусить в біді помагати... Колиб котрому з нас трафилась нагода втечи, то не лише то, що ні пари з уст, але ще і помагати треба...

Стефан нагадав собі тепер, що приніс з дому бохонець хліба, та трохи бриндзі, та головку чіснику. Треба товаришів почастувати.

— А от, панове, возьміть, та споживайте, що мені жінка у дзьобенку наклала, прошу не погордіть.

— Добре, бачу, що ти мою науку зрозумів. Давай сюди. Та я тобі ще скажу, що ти нам не

„панькай“. Паани то суть: директор, дозорці, прокуратор, диявольські судії, а ми собі товариші, арештанти. Ми собі „ти“ говоримо. Хибаби між нас який старенький чоловічок попався, то такого татом, або дідусем кличемо. Ми тут усі рівні так я, що панські коні вивів, як і ти, що цісарського оленя застрілив. А тут ми до того ще товаришині з під пятки.

Стефан поклав на стіл усе враз з полстенцем.

— Лиш у мене нема ножа, і треба хліба ломати.

Базилько добув з кишені такого нежа, що й чоловіка-би зарізав, не то що. Він розкраяв бохонець на пять рівних частей і всі стали заїдати з бриндзею.

Стефан осмілювався до цих людей. Забув, що він в криміналі, а здавалося йому, що десь на попасі у якійсь коршмині стрінувся з добрими людьми, старими знакомими і частуються, заки поїдуть далі.

Покликали відтак обідати. Відчиняли з коридора казні, і арештанти стали виходити до кухні по страву, яка Стефанови не йшла в смак.

По обіді знову грали в карти поки нестемнілося, повечеряли і полягали спати. Перед тим ключник обходив усі казні і рахував арештантів.

Та ще довго не спали. Лежачи оповідали собі

всілячину то оден, то другий. Стефан слухав та з дива не виходив, бо перший раз в життю мав нагоду стрінутися так близько зі злочинцями, яких ціле життя так дуже боявся. Та вони такі люде як би й инчі, лише що живуть собі на свій лад, та не хочуть слухати того ладу, який собі другі люде на світі позаводили. Балакали так довгенько в ніч, поки оден та другий не захропів. Згодом заснули всі і в цілім криміналі було тихо. Хиба що інколи зівнув голосно сторожний дозорець, перейшовся поволи коридором і опять закуняв десь у кутику. Десь колись почулося мірове ступання вартового жовніра з наєвору. Він ставляв кріса під муром і бив руками об плечі щоб розігріти руки, тай йшов далі.

Стефан ніяк не міг заснути. Те все небуденне, незвичайне, що сьогодні пережив, те чого тут наслухався запало глибоко в його душу, ворухилось у йому мов кипуча вода і прогнало сон з очей. Нагадав сердега рідню хату, жінку, дітей, і стало йому страшно жаль за втраченим супокоем, за раєм. Хоч то був лише хлопський злиденний рай, та все-ж: свобода — велике слово. Стало йому жаль за горами, полонинами, лісами, за дебрами, проваллям, за Черемошом, що шумлячи по водопадах наче людина промовляв до його душі. Хоч ті ліси та

полонини давно перейшли у чужі руки і перестали бути гуцульськими, то все-ж таки вільно гуцулови по них ходити, любитися їх красою, та подихати тим чистим повітрям. Ніхто не посмів сказати: туди не ходи, тут не лягай. А тепер він у заперті між грубими мурованими стінами за міцним замком, серед таких людей, яких він ціле життя боявся, і не бажав собі з ними стрінутись. Він запертий, і хоч якби собі цього бажав, його з відсіля не пустять хиба за шість місяців, як відсидить свою тяжку кару.

Шість місяців! Як до того ще далеко. Його на цей спогад напав великий жах, тривога. Здавалось йому, що ті грубі стіни зсуваються до себе чим раз bliще, а стеля спускається що раз нище, та роздавить його на хамуз. Здавалось йому, що у казні що раз повітря вменчається, і от — от нестане чим дихать, і він задушиться. У цій тривозі хотів Стефан молитись, та не міг на це думку купу зібрати. Зачинав та одну то другу молитву, та жадної неміг докіяти. Навіть отчешу неміг до кінця договорити. — По великих зусиллях спромігся лише отці слова промовити, вистогнати: „Боже, мій Боже, за що на мене така тяжка кара? Хиба-ж це крадіж, що я у своєму вівсі диявольського оленя вбив? Коли-ж бо я неміг інакше свої праці

випильнувати“. Тепер Стефан став себе виправдувати так як це робив перед судом. Там йому сказали: „було вбити, та лишити на місци, бо таке цісарське право — а не забирати для себе“. „А хто-ж мені за шкоду заплатить, за м'їй овес, та за чотири копичці сіна? Я собі оленя взяв за шкоду, а це-ж не гріх, бо й так цілий олень не був тільки варт. А що я на цісаря сказав? Хибаж це неправда, що якби цісар був добрий, то не давби панам вередувати, а бідних людей гнобити?... І за це аж шість місяців муки, неволі. Ай записує собі записує Господенько у своїй книжці ті людські кривди та муки від панів. Подождіть пани, та богачі, та п'явки ненаситники! прийде і на вас божий кримінал ще тяжчий чим отсей цісарський. Прийде час, що ні панам ні цісарям не буде сулокою і треба буде за все покутувати. За що мене ті собаки так мучать?

У його серцю відізвалася страшenna лють, почуття заподіяної кривди, тим більше, що сам не почував у собі сили, щоби її пімстити. „Колиб мені не жінка, та не діти, знавби я що зробити. Я перемучившися тих шість місяців пішовби чергою до моїх ворогів брехунів, а кождому по кульці з рушниці, або таки бардкою лоби порозчереплювавби. Досталосьби за своє і лісничому і побережникови, і тому Шльомці злодієви, п'явці, що перед

шандаром набрехав, та ще й з додатком. А опісля найби було, що хоче. У гори тай в Румунію і шукай вітра в поли. Та мені невільно цих бідних безпомічних лишити. Ох ти мій Юрчику, Миколо та Анночко! Чого ви на світ породились? Як ви мені тепер на перешкоді до кривавої, гуцульської помсти“.

Стефан почув страшний біль в груди. Він кидався на лежанці начеб його мотузами повязали, а він хотів ці пута порвати. Відтак устав з лежанки і став бігати по казні, наче дикий звір в клітці з залізними щаблями, розбиваючись о лавку, що була висунена на середину казні. Такий рух його трохи заспокоїв. Поглянув на вікно і побачив кілька зірок на чистому темному небі.

„Чому я більше цих божих зірок не можу бачити — цілого неба? Це і жебракови вільно, а мені ні. Ех! Бог би вас побив лукаві, та погані люди! — Він затиснув кулаки і грозив ними комусь невидимому, та заскреготів зубами.

— Який там чорт шляється, та не дає людям спати? говорить Базилько прокинувшись зі сну.

— Ой вибачте мені добрі люди, — оправдувався Стефан — це я не можу ні заснути, ні влжати спокійно, хоч каменем голову прикладай. Страшно мучуся тай лютую, за що мене безувіри так тяженько покарали...

— Заспокійся, мой! то лише перша ніч така, а опісля привикнеш, і буде тобі добре як волочи в стайні. — За що тебе скривдили? Та вони тільки на те є, щоб других кривдили, а самі панували, без людської кривди їм панування не булоби.

— Чому Бог не пошле на них кару, вогню пекельного? сичав крізь затиснені зуби Стефан бючи кулаком о кулак...

— Подожди, прийде і на них кара, а поки що, то ми самі караймо їх де трафиться нагода. От ми зі злочинського цеху пристругуємо богачам животи. А хто до цього не має вдачі, то най інакше робить а все-ж так, щоб пана добре заболіло. Ти собі добре виміркуй та видумай спосіб, а у злість і у ту-гу невдавайся, бо вдурівш, заки ще своїх шість місяців відсидиш. Тепер коли вже добре насуетивсь, помолись Богови, та спати лягай.

— Пробував я молитись, та не годен. Щось так під серцем пече вогнем, що думки разом зібрати не можу, та слова забуваю, як одно за другим наступає.

— А ну, поспробуй ще. Так воно неможе бути. Товчешся мов Марко по пеклу, ще й людей побудиш, а їм спочинку треба, бо завтра на роботу йдуть... Ну добраніч.

Стефан поліз опять на лежанку і вкрився ко-

цом з головою, щоб легше заснути. На ратушевій вежі вибила третя година. Стефан став числити скільки кроків зробить сторожний дозорець, заки перейде з одного кінця в другий. Та рахунок невиходив, бо неміг зміркувати, коли він дійшов до кінця коридора і повертає назад. Та вслухуючись добре у голос він таки і це прослідив. А може коли і йому трафиться нагода перемірити цей коридор своїми кроками. Він рахував завзято, безупинно і таки заснув. Та немав спокійного сну. От він вийшов у царину. Його вівсик так гарно виріс, вже виколосився, а рівенький та чистий, що ні марної травички між ним не мав, прямий, мов лава. Аж тут у вівсі щось зарушалось заколихало стеблом і показався клятий олень. Він витріщив на Стефана очи, скривив голову боком та цілими жмутами вершки вівса зжирав. Не показує жадного страху перед чоловіком, та ще й фучить. А роги у його мов ті дві галузи з смереки. Стефан закипів злістю „підожди диявольський сину, прийде тобі послідна година“. Стефан прицілився з рушвиці, в саме чоло поміж очи мірить. Аж дивиться, а це не олень, а сам цісар. Лице таке саме з бокобородами, як його раз бачив в Брук ан дер Ляйте на маневрах. Лише роги сторчать грізні а між ними цісарська шапка стирчить. Стефан налякався і вже

немав смілости сіпнути пальцем за язичок рушниць. Нагадав собі, що коли за марне слово на цесаря дали йому шість місяців, то колиби цесаря застрілив, його неминулаби шибениця. Він не видержав грізного зору цесара, кинув рушницю і став утікати що сили. Олень пустився за ним бічи, та вже не так як олень, а на двох ногах по чоловічому. Стефан втікає, перескакує зломи, провалля, потічки, а олень за ним, тай фучить несамовито. Стефан чує, як по за ним тріщить ломане галузе під ногами оленя-цесаря. От-от його прободє рогами. Аж відразу ставув він на краю високої скелі над пропастью. Не було нікуди виходу. Тоді Стефан ненадумуючись скочив у низ. Летючи він оглянувся і побачив на краю скелі цесаря-оленя, як вимахував рогами і страшно фучав.

Стефан летів у глибінь, якої небаачив дна. Страху він не чув. Йому було легко на серці начеб на крилах летів. Під собою побачив синіючий потічок, чув шум води і став розглядатися, деби йому найкраще спинитися, і ставув над беріжком чистого мов хрусталь потічка. Тут почував себе цілком безпечним від свого гонителя. Підвів голову на скелю, де олень стояв на одному місци і вихитував головою. Десь і його рушниця взялась під рукою...

„Підожди, небоже, остання тобі година“. Сте-

фан прицілився і потяг за язичок. Залунав страшенний згук стрілу. Могутний голос розлягся по горах і відбився сотний раз відгомном, який заодно відбивався о зуха. Стефан подививсь на скелю. Оленя-цісаря вже не бачив. Він присів над берегом потоку, що більшав з кожною хвилиною поки не зробився великою рікою. Довкруги по берегам росла зелена густа трава, Стефанови було дуже люблю у тім місці сидіти. Та за хвилину почувся ще могуттійший відгомон начеб новий стріл залунав, і Стефан прокинувся з твердого сну.

В криміналі вже всі вставали. Ключник отвирав казні і зганяв арештантів вставати та виносити кіблі...

II.

Стефан прокинувшись пізнав в мить, де він є. Його обвіяло морозом, бо оден з товаришів казні відчинив вікно. Базилько порядкував, що в казні хто має робити. Двох арештантів принесли з сіней грубий дрючок, заложили в уха кібля і понесли до каналу. Ті що остали взялись за мітли і стали замітати казню, а опісля коридор. Оден зібрав бляшанки і поніс до кухні. На снідання давали якусь горячу юшку, котрої Стефан не міг їсти. Опісля скликали тих, що мали йти на роботу і посорту-

вали їх в партії. Кождий дозорець забирав своїх і відходив. Базилька на роботу поза мури криміналу не пускали, бо він мав славу такого, що може втечи. Стефан як новик також не йшов, і они оба лишилися в казні. Базилька ще й тому не пускали на роботу, бо загально відомо, що любив украсти, що під руки попало, та так хитро скрив, що ніхто не міг відшукати. Але Базилько таким обмеженням не турбувався. Він знав зараз в ранці тим товаришам, що йшли на роботу піддати, чого йому треба було купити. Давав на те готові гроші та так хитро, що жаден дозорець цього не помітив. Таке було й сьогодні. Базилько запорядив, щоби йому принесли флящину горівки, ковбаси або вудженини, або наприкованої солонини венгерської, білого хліба, тютюну і папірців, і він був певний, що у вечері буде те все мати.

Тепер, коли остали оба в казні, Стефан оповів Базилькови свій сон.

— Говорять люди, що сни ворожать людям їхню долю. Може то і правда, та з твого гарного сну нічого доброго для себе не сподівайся, чогось такого, чогоб ти собі бажав... Хиба би щось великого в державі сталось, щоб тебе цісар обласкавив та подарував кару. Таке обласкавлення називається амнестія.

— А таке буває справді? Що-ж би воно таке могло статися?

— Буває. Як у царя щось радісного станеться, наприклад уродиться дитина, то зараз амнеція. А вже як цар здохне, то той що на його місце настав такий радий, що пів криміналу до дому пускає. Може твій сон з тим царем-оленом справдиться, тоді певно не оден з наших опиниться на свободі...

— Давби то Бог.

— Як ти цюї ночі добре поціливі, жартував Базилько, то сьогодні у Відні певно вже панахіду правлять....

— А но! виходити на спавер, кричав ключник відчинивши двері.

— Ходім, каже Базилько до Стефана.

Перейшли коридор, зайшли на другий і опинилися на чотирикутнім „гофі“. Цей „гоф“ був замкнений із трьох боків будинками в яких містилися казні за решіткою з грубих залізних прутів. З одного боку від вулиці був високий білий мур. Сюди стали сходитися з усіх коридорів арештанти в „мундірах“ і по цивільному. Були тут і „декретові“ себто засуджені і інквізити. Вони ходили парами в колесо по під стіни. Знакомі вітались з собою, перемінювались парі, гугорили, оповідали собі новини

зі світу. Той „спациер“ виглядав на якийсь дуже поважний старолюдний танець. Можна сказати, що тут редагувалась ранішня газета. Хто що учера довідався на роботі в місті, або від кого небудь, розказував товаришам. Колиб це можна назвати устною газетою, то її зміст був дуже багатий і різноманітний. Почавши від буденних новинок місцевого значіння, обговорювалося тут діла загальні, навіть з політичного світа. Тут уділювалося також поради правної для інквізитів, як мають виправдувати себе, був тут і гумористичний кутик і кримінальська хроніка. Розуміється що Базилько, як досвідний кримінальник був дуже пожаданим дорадником для всіх обременених.

Стефан стрів тут кількох земляків, розповів їм своє горе, і вирішили, що його покарали і несправедливо і дуже гостро, що йому зробили велику кривду. та давали всілякі ради наче на біль зубів. Один радив відновити процес, другий: шукати нових свідків, инчий знову подавати до цісаря о ласку.

Стефан слухав пильно цих рад, запам'ятував собі, щоби відтак обговорити діло з Базильком.

Та попри ці ради і поради Стефанови попала в голову одногока найпростійша думка: колиб так можна з відсіля втечи. Він пильно придивлявся усім

виходам з цього „гофу“ та високому мурови. Він мірив очима його високість, та міркував, як би на його верх дістатися, а опісля то вже найби було що хоче. Колиб лише дістатися у лози над Прутом, а опісля в найблищій ліс, тоді помипай як звали. Та з тим нема так що спішитися, а треба діло добре обдумати і поспитати людей досвідних о раду.

По приписаному часі ключник вийшов на подвіре і крикнув:

— До казні!

Виглядало воно трохи так, як коли на вечерницях по танцю аранжер дасть музиці знак і крикне: „подякувати“.

Пари заворушили, скоротили похід у колесо стали пропадати в кримінальському коридорі.

Базилько цілий час крутився поміж арештантами, збирав новини, а відтак упорядковував їх в своїй пам'яті і робив свої практичні висновки. Ізза того він мав славу найрозумнішого чоловіка в цілім криміналі.

Думка про втечу засіла твердо в мізку Стефана. Базилько говорячи вчора про кримінальські звичаї згадав і про втечу. Значить, що вона можлива і були либонь такі припадки, що арештантові втеча повелась. Вправді кримінальський гоф неробив великої надії, та може в тут десь ще

инчі виходи, а не конче через цей клятий мур, котрого верха рукою недосягнеш. Хотів випитати про це всевідючого Базилька та так, щоб не при свідках. Тепер булаб до цього нагода. Та заки Стефан виміркував собі, як би то заговорити, вернули товариші з роботи на обід.

Базилько крутився поміж тих, що йшли з бляхами до кухні і повідбирав усе те, що для його було куплено...

По короткім відпочинку товариші пішли знову на роботу, а они оба остали самі.

— Ти маєш які гроші при собі? питає Базилько.

— Узяв я з хати трийцять банок, та відібрали.

— Чи прийде до тебе коли твоя жінка?

— Надіюсь, що прийде.

Ото-ж кажи директорови, щоб гроші віддав жінці, а она най тобі відтак передасть. Тут у казні гроші безпечні, ніхто тобі не вкраде, поки я тут війтую...

— А де-ж я їх сховаю, хиба в сінник.

— По сінниках дурні ховають. Ти подивись, лише борони тебе Боже виговоритись.

Базилько відсунув потихоньки одну лежанку, відтак став порпати нігтем одну цеглу, поки її не висунув зі стіни. Із цієї цегли була лише половина.

Відтак встромив руку у ту діру і став витягати всілячину: фляшку, тютюн, хліб, сірники, кусок заліза вигостреного мов долото, малесенькі пилочки до перепилювання решітки, флящину з оливою.

— От це мій магазин, а це мої арештанцькі скарби. Стояло воно мене чимало праці заки я це приладив, але без цього годі. Тепер чорта сирого зідять усі директори тай дозорці, чи вони це знайдуть.

Базилько поскладав усе назад у те саме місце і закрив цеглою. Лежанку засунув на своє місце.

— А чи товариші знають про цю скритку?

— Не всі.

— А до чого ті маленькі дротики?

— То не дротики, а вилочки. Ними перепилить й грубе залізо, — то на крати, колиб мені хотілося втечи.

— А можна втечи?

— Хто вміє, то можна.

— Якби то я хотів цьої штуки навчитися.

— Ти справді хотівби втікати?

— Ще й як.

Базилько покрутив головою.

— Тобі нема потреби втікати. Що то значить: шість місяців! Я вже сидів п'ять літ в Станиславові на Дброві, т. є. я мав тільки сидіти, але я панам

три роки подарував і по двох утік, три роки в Бриїдках і по році втік, а по таких малих криміналах як отсей, то сиділося без ліку. Але в тім штука, що ані суд ані прокуратор того не знає, бо я усюди інакше називаюся. Колиб вони мене пізнали, хто я є, не впеклобися мені при послідньому разі на восьми місяцях за ті панські коні. Мене ніхто не знає, яке мое властиве імя і як я пишуся, хиба отой старий лис ключник, що у нас є. Він Панась називається і служив за моїх часів у Львові в Бриїдках. Як ми йно стрінулись тут, і кинули на себе оком, ми зараз пізналися як два лисі коні. Я зараз зміркував, що він схоче мене засипати і я хотів перед тим з ним по нашому поговорити.

— Як воно „по нашому“ ?

— А так. Я йому кажу: „пане Панась, ви мене пізнали, а я вас, але покиньте думку мене зрадити, а як би конче захотілося дістати за це похвалу, то перше ви сповідайтеся на смерть“. А він старий лис, що тільки літ служить при криміналі знає добре, чим то пахне зачіпити собі з нашим братом „поза службою“. За то, що він мене пильнує, я йому і слова не скажу, бо то його служба...

— Я бачу, що ти дуже небезпечний чоловік — завважав несміло Стефан.

— Як кому я небезпечний. Я такий чоловік, щоби дитини не обидив, але зрадника то я з легким серцем пішлю на той світ. При цих словах Базилько так по вовчому липав очима, що Стефана аж заморозило.

— Та ти небоже не бійся, я тобі волоса в голони не зніму. Мені на тобі нізачо мститися, а у мене одна пімста за зраду може мене склонити до... ножа... Та ми зачали говорити про втечу. Вона можлива, але для тебе нема потреби і на ніщо тобі вона не придасться. Ти подумай, що ти будеш робити як вгечеш? Підеш до своєї хати у гори, полізеш за піч грітися, бо тепер зима, і з колиби не підеш. Жандарм відразу знати ме, де тебе знайти, і витягне ізза печи. Мені инче діло. Ніхто не знає де мене шукати, а мені шкода даремне тут час тратити. Мені треба подбати на старі літа, коли то не лише до каси або комори недоберуся, але і малого рівчика не перескочу. Для мене отвертий світ. Всі добрі злодії знають і до кумпанії охотно приймуть. А ти що? Колиб сьогодні були опришки, ти би пішов до них. А тепер такі часи настали, що першай ліпший твій земляк-гуцул вихлянає перед стрічним жандармом, де ти скривавшся. Моя така рада, щоб ти дав собі спокій з утечею. Відбудеш своє, підеш до дому, будеш газдувати. Коли тобі

прийде охота вбити оленя, то не ходи перед тим жалуватися на його, бо зараз догадаються, хто його вбив. А коли собі нагадаєш за цесаря, то можеш собі навіть побажати, щоби його шляк трафив, але ти цього нікому у голос не говори. Знаєш, що я за цей оден день пізнав тебе на скрізь. Ти до нічого невдалий, і колиб пішов у світ інакше промишляти, то булоб тобі дуже зле.

— Коли-ж бо тут у цих мурах мені так страшно, так важко, так банно за нашими горами. Колиб ти це знав, тай міг зрозуміти, що значить для гуцула свобода? Колиб я тепер почув голос трембіти, або бодай сопілочки, я би виломив отсі крати воїми руками, я вбивби кожного, хто би мені заступав дорогу до волі. Ти не знаєш, як веселиться душа гуцула, коли вийде на високу гору і погляне на широкий світ. Там — то і хмари мені під ногами, я там пан....

— Чувш, чоловіче, не говори мені нісенітиці, як малий дівчак. Що тобі з цих гір, полонин та лісів, коли вони не твої? Тільки всего, що заки на верх видрапаєшся, то заспаєшся і зіпрієш. Ті гори, ті полонини, ті ліси, то не твої, а камеральні цесарські. Така розкіш не варта кукурудзяного маля, якого ти частенько немаєш.

— Я газда, у мене хліба доволі.

— То його у других нема. Я про усіх гуцулів говорю. Та головне діло у цьому, що втікати тобі не варто. Відсидиш своє, тоді і дряпайся на яку там Кичеру, або й на саме небо про мене.

По тих словах став у Стефана запал і горячка до втечі остигати, і він відразу посумнів. Базилько це зараз завважав.

— А ти таки гадаєш втікати? свитав він Базилька.

— Певно. Деж би я тут ще сім місяців сидів в такій буді. Місяць я вже їм відсидів, то буде з них. Та ти подожди, годі нам так на сухо говорити.

Базилько виймив з якоїсь инчої скритки фляшину з горівкою, білий хліб та ковбасу і став Стефана частувати, а опісля закурили під печкою.

Над вечером вернули три товариші з роботи. Кождий щось приніс, бодай кілька недогарків з папіросок. Вони стали оповідати, що в місті довідались. На другий день було те саме, хиба, що і Стефана призначили до партії дереворубів. На світі божому стало йому розраднійше. Але все душа бунтувалась проти тому, що його ведуть посеред арештантів під сторожею. Йдучи улицею він заглянув у велике склепове вікно і побачив себе мов у зеркалі. Він сам себе не пізнав так дуже змінився. Місто гуцу-

ла газди побачив себе арештантом і страшно йому стало соромно. Тепер боявся людського ока. Понизив голову і нерозглядався по бокам, щоб часом кого звачомого не побачити.

У вечір, як відходили до дому, цей пан у котрого дрова рубали, дав кожньому арештантови по горняткові горячого чаю та уткнув кождому по пятакови в руку.

Стефан аж почервонів із сорому. Йому, газді, дають пятака мов жебракови під церквою! — Та хоч як того дня він набрався сорому, був дуже радий, що цілий день дихав свіжим повітрям і не нюхав кримінальських смородів...

І так минав час, день за днем, а Стефан рахував кождий день відбутої кари, та лише охав, що так ще далеко до кінця.

В неділю не було жадної роботи крім звичайних порядків в середині вязничого будинку. Опісля пішли арештанти до кримінальської каплиці на богослуження. Тої неділі навідалась до Стефана його жінка з найстаршим хлопчиком, Юрою.

Находилася бідна жінка доволі з своїми бесагами на плечах, заки роздобула дозвіл побачитись з чоловіком. Відсилали її з одної канцелярії до другої, поки потрапила у своє місце. Та й тут мусіла почути від пана ціле казання, чого волочиться, чо-

го не пильнувала чоловіка і давала йому красти, чого їй чоловік таке ладащо, що в кримінал попався і багато інших дуже розумних річей. Той пан радник належав до тих людей, якому здається, що сповнить велику цивілізаційну місію, коли хлопovi при кожній нагоді, а навіть в його неприсутности вичитає отченаш без огляду на це, чи він має час того отченашу слухати.

Бідна жінка аж заплакала як почувла, що її Стефана злодім називають.

Добувши дозволу вона пішла знову з гори в долину, перейшла вязничне подвірє і зайшла пі канцелярію, де вже стояло кілька жінок таких самих, як і вона. То була як раз днина назначена на відвідини. Згодом стало більше людей сходитися і заповнився цілий передній коридор, що нікуди було перейти. Дозорці проходились повільним кроком буцім то доглядаючи, що з арештантами говорить, та їм було це байдуже, колиб лише котрий не втік. Та на те вже вважав дозорець, що стояв при дверех.

Стефаниха передала свою цідулку в канцелярію і довго мусіла ждати, поки з'явився Стефан. Вона поклавши бесаги на землі стояла над ними держачи вісмолітнього Юрчика за руку. З разу не

пізнала Стефана поки до неї незаговорив. Йому, як вийшов у цей гурт аж в очах потемніло та голова вакружлялася. Тут на цім невеликим коридорчику тільки народа натовпилось наче на храмі під церквою. Жінки порозкладали свої бесаги та виймали всячину передаючи арештантам.

Стефаниха побачивши чоловіка у таким перебраню, з обстриженим волоссєм, йно руками сплеснула. Її взяла велика злість, що її чоловіка так споганили наче якого злодія.

— Здорова, та дужа Настю!

— Господоньку святий! А хто-ж тебе так споганив, злублічив? А Бог би їх скарав та побив — ваголосила і стала плакати. Юрчик приступив і поцілував батька в руку.

— Насте! Спамятайся та розум май, не кричи, бо то нічого не pomoже. Кажи краще, що в дома, чи гаразд, що в селі? — Він обняв жінку і поцілував. Опісля взяв Юрчика за підпахи і підніс в гору до свого лиця і поцілував. На його очах блистіли слези.

— Ти Юро, коли згадаєш, що ти батька відвідував в криміналі, то тями, що я ні злодій, ні падій ні розбишака, а я терпів з панської ласки за те, що пильнував свої праці...

— Я це знаю, тату...

— Так наперся, отцей Юрик, так наперся йти до тата, що таки взяла його з собою... А як же тобі Стефанику тут живеться, чи мирно? Чи не знущаються над тобою?

— От живеться як в неволі. Ніхто не знущається, і тут в добрі люде, колиб лиш не те, що дуже мені банно.

— За чим тобі Стефанику банно?

— Та за всім, за вами, за хатою за маржинкою. Та як вам живеться, чи мирно, та в гаразді?

— Який там гаразд, як тебе нема? Діти все за татом плачуть та питають, коли тато верне. Слухаю того жибоніння, та й собі плачу, вже усі слези здається, виплакала...

— А як в газдівстві даєш собі раду?

— При божій помочи, якось. Я наймила старого Юру молотити, за тиждень буде все готове.

— По чому його згодила?

— По пів банки та ще й їсти.

— Ну годі! сама невимолотиш, як збіже продавати меш, то порадься дедя Петра, аби тебе на ціні не ошукали.

— Наша лисуня має бичка, такий ладненький аж любо...

— Не продавай! А чорна що?

— Буде може за дві неділі з телятем.

— То може і пари діждемось... Як продаси збіже, то зараз віддай вісім банок тому злодієви Шльомці, що мене зрадив. Він може тепер до суду мене подати, як я сиджу.

— Ого! Шльомко вже не страшний...

— А що? хиба вмер?

— Коби то вмер. От Господь справедливо побив його за нашу кривду. З ярмарку з Печеніжина їхав вночі, змілив дорогу та вивернувся з гори. Зломив ребро і негу, та за три дні минувся.

— От бачиш Насте, що Бог милує та не дарує нашої кривди. Це певно за мене кара божа...

— Ціле село так говорить, а на Шльомчиху ніхто й подивитись не хоче. Всі її минають і буде мусіти із села втікати...

— Чорт її бери, а ти таки гроші віддай, аби не чіпалася. З тим поганим гніздом не хочу мати ніякого діла... А що ж ти Юрику? слухаш нені?

— Слухає. Такі добрі та слухняні діточки, що аж любо. — Обов стали Юрика по головці гладити. Юрчик пригорнувся до батькової ноги і обняв її рученятами.

— Може ти принесла мені крайцарик?

— Та хиба-ж усе видав?

— Ні, та від мене відібрали в канцелярії.

Підеш та відбереш а мені передаш у жменю.

— А не вкрадуть тобі в гарешті?

— Ні, тут такий звичай, що у свого не крадуть.

Настя стала розкладати свої бесаги.

— Ось тобі два хліби, тут трохи бриндзі, тут кусок мяса купила та спекла, а ось тютюну трохи, папірці... Закури собі Стефанику, щоб тобі банно не було... Вона знову заплакала...

— А не принесла ти якого ножика, бо мені забрали?...

— Не знала, бігме не знала, звинялася. Не стивлячись йому у вічі заплаканими очима. — На другу неділю певно принесу.

— Шкода тобі кожної неділеньки таку дорогу ногами набивати. Як я дістану гроші, то якимось дам собі раду і не буду голодувати... А хату з дітьми на кого ти лишила?

— Упросила стару Варвару..

— Ти її таки на цілу зиму у хату возьми. Вона гарно пряде вовну і веселійше тобі буде, та з нею і дітей лишити можна.

— Я вже так і зробила тебе не питаючи, бо зараз першу ніч, як тебе шандар узяв, так мені лячно та боязко стало, що ока не замкнула...

— От як ми гарно про одно думаємо... говорив Стефан усміхаючись.. Тепер Настю ходімо

в канцелярію за грішми, бо далі нас розлучать. А тобі і в дорогу час. Днина коротка, а дорога далека... Не задовго вийшли з канцелярії і Настя передала Стефанови жмуток грошей. Відтак розпращались. Настя знову заплакала, Юрик утерав напачкою очи. Настя узяла Юрика за руку і вийшла за двері, а Стефан пішов до казни, забравши полотенце з припасами.

Хоч Стефан дуже зрадів побачивши Настю та й найстаршого синка любого Юрика, що довідався про своє газдівство, то тепер по їх відході страшний жаль та туга стиснув йому серце, що трохи не заплакав.

Чого вони приходили, чого закривавили мое бідне серце? Краще мені було їх не бачити. Рана стала присихати, а тепер знову відкрилась, та пече начеб соли у неї насипав.

Стефан прийшов у казню, поставив узлик на лежанці а сам присівши закрив лице долонями і важко задумався. У грудях його давило і серце стискало мов кліщами, що хотів на голос плакати, кричати.

— А що? дуже жінка вицілувала? запитав оден з товаришів...

— Мовчи! гримнув Базилько — чого чоловікови допікаєш?

Базилькови зробилося Стефана жаль, бо він розумів, що у його серцю діялось. Може і він сам коли таке переживав?

Стефан сидів так з пів години. Опісля устав і приступив до стола.

— Знаєте люде добрі, є Бог справедливий на небі, що людзьку кривду карає... Він розповів, що від жінки за Шльомка довідався.

— Тепер тобі легче на серцю. Подожди, може ще і лісничого чорт злизне..

— Ой нелегко мені, нелегко... Як побачив мого синка, та нагадав собі, що він у криміналі батька навідував, то трохи мені серце із жалю неупкло.

— Не знати чого? Хиба у криміналі люде не сидять?

— По нашому воно так, говорить Базилько, а по його ні. Кожний після себе думає.

Стефан поклав на столі усе, що жінка принесла...

Іжте добрі люде, гостіться, що Бог дав, а лиш мене не торкайте, бо колиб ви знали мій біль, мій смуток та жаль, то ви-би несміялися, а плакали наді мною. За що я так страждаю? За оленя, що мені пакостив, мою працю нищив, та за нерозважне, а правдиве слово? Стефан закрив опять долонями лице і став плакати...

— Заспокійся, чоловіче, шість місяців, то не вік...

— Пусте шість місяців, але ця несправедливість, яку мені заподіяли, це мене мов вогнем пече...

— Не ти перший, не ти послідний, що тут невинно сидить. Там не дуже люблять з хлопом церемонитись. Як би ти Стефана був паном, або великим богачем, то ти би за таке не сидів. Тебе булиб зробили варіятом і все замяли. Але ти хлоп а кримінали для хлопів, та для бідних людей поставлені. Ми тут всі чотири сидимо за крадіж, нас таких більше. А кілька то ріжних великих панів краде сто разів більше, як ми всі на куну, аходять на волі, повозками їздять, і кожний їх ласки забігає...

Кримінали наставлені для бідних, щоби їх поправити. Мої небожата! Я нераз чекаючи в суді на мою чергу наслухався, як пани між собою балакали, який той простий люд поганий, зіпсований, лівий, облудний. І кожний з них вмів свою цеголку докинути, от хочби таке, що його жінці баба на торзі одно смердяче яйце продала. Пани балакали сміло, бо вони думали, що я чужої мови не розумію. Вони нас всіх мають за робучий скот, а самі вони такі святі та божі.... А ти небоже не плач, а лише затисни зуби і терпи, та виждидай, коли тобі

котрий воріг пальцями поміж зуби залізе, а тоді вкуси так, щоб палець відпав...

— За щож я тут так тяжко горюю, та терплю? бідкав Стефан.

— Не будь-же бабою. За це, чого ти тут навчишся та почувеш, варто шість місяців посидіти. Тут побачиш ти людське терпіння, якого ти перше не знав, не чув. Тут навчишся хитрости, а це тобі вдасться знати. Тут краща школа чим при війську. Там тебе вчили лише слухати, а пильнували щоб тебе хто чого инчого не навчив. А ми тут собі сидимо, ходимо, часу маємо досить і вчимо оден другого. Ніхто того не чує і не збагне, що ми робимо.

Стефан справді заспокоївся, обтер слези з лица і присів на лавці.

— Чому ти не їш з нами? каже Базилько. Жінка таскала м'ясами на плечах, а ти навіть не знати меш, який у цьому смак. Базилько добув фляшку з горівкою і почастував усіх.

III.

Згодом став Стефан привикати до арештанцького життя. Вставав рано, виносив кібель, замітав казю і коридор, ходив робити порядок у суді, куди звичайних злодіїв не пускали, збирав для товаришів недогарки папіросів, ходив на роботу до

міста. Тепер він освоївся з тим, що він вязень і му- сить носити на собі арештанцьку куртиму. Тепер вже не ховав лиця від людей, а йдучи улицею роз- глядався по сторонах шукаючи знайомих.

Одного разу пішов він рубати дрова у скраї- ну сторону міста над Прутом, з відкїля видно було Карпати мов на тарілці. Днина була погідна. Моро- зець скрипів під ногами, сонце світило. У тому со- няшному світлі стояли гори поважні дрімучі, спо- кійні мов на образку. Вони наче приблизилися до міста. Стефан побачив таке перший раз, бо серед осінньої мраки ніколи ті гори так ясно та виразно не виступали. Поглянув і аж задерів. Як підняв по- ліно з купи, так і станув задивившиися мов зачаро- ваний. Гори були вкриті снігом. Лише полоси ліса синїли, а провалля і дебри мали синяво-чорну краску.

В Стефановій душі робилося щось дивного. Та ні. У його у цю хвилию не було душі зовсім. Вона відлетїла геть далеко поміж ці дрімучі ліси, на ці верхи снігом вкриті. І там вона перелїтала блискавкою з верху на верх, від одної лісової по- лоси до другої. Перескакувала дебри і провалля, потоки, що підлизавши ледову шкаралупку джур- чали собі по камінчиках, спадали з шумом по через ослизлі водоспади. На тих водоспадах Стефан, як ще хлопцем був, ставляв з ровесниками млиночки.

Його душа бачила глибокі печери по під скелями і заходила до них без страху, заглядала аж у ті куточки, де славний Олекса Довбуш мав скривати свої скарби. Його душа побачила відтак такого самого чоловіка як він сам, лише не в арештанцькій одежі а в гуцульському святочному одягу, в новісеньких постолах, у вовняних червоних мов кров штанях, в гарно мережанім кіптарі та сердаку, оперезаного широким цвяхованим ременем, за котрим застромлені два пістолі. На голові клапаня з лисячих хвостів, а в руці цвяхована гостра бардка. Чоловік той мов олень перескакує з верху на верх, любить красю околиваючої його природи, вихає повною груддю свіжим повітрям. Він приблизився до Стефанової хати. Пішов у стайню між маржинку. Кожне погладив рукою по голові, попестив, а малі два бички, що мордочки до його повитягали аж поцілував мов малі діти. Він виймив з дзьобенки малая, пощипав на куски і кожному всунув у рот, „на лисиню, на чорнулю, на сірий, і вам мої соколи малесенькі, пекні та делікатні, газда вам гостинця приніс, їкте на здоровля“. Відтак зайшов він в хату. Настя біля печі поравється, стара Варвара сидить на печі і вовну пряде, сукотить рівні ниточки та на веретено звиває. Двоє діточок їдять на запічку горячу кулешу. А де-ж

Юрик? Є! Він вже газду заступає. Надів кіптарик, батькову клапаню, рукавиці і кулькою сіна микає з стійка для маржинки.

Чоловік звітався:

— Як дужа Настю? Усі ви здорові та у гаразді?

— А то ти Стефанику? Гаразд, поки Бог милує, лиш тільки за тобою дуже стужилися, та наплакались. От гаразд, що ти вже вернув. — Вони обнялись. Діти зіскочили із запічка полишивши ложки у мисці, та прямо до батька. Одно поперед другого наставляє рученята: таточку, тату, ви вже вернули. Ми дуже скучали за вами. Тепер вже нікуди вас не пустимо від нас. Ми так плакали, а неня все казали, що ви вернете...

Чоловік бере двох відразу на руки, та цілує, пригортає, нестить. Юрич почув гамір у хаті, тай собі прибіг. Очам своїм не вірить, що батько вже вернув. Така радість в хаті, що Господи. Стара Барварка перестала хитати старечою головою, вона радіє дивлячись на це.

Чоловік сідає кінець стола під образами, а Настя до його:

— Ти Стефанику здорожений, голоден...

Она зараз ставить перед ним на столі усячину, що в хаті було.

— Сідай і ти Насте коло мене, хай на вас усіх подивлюся. Ти Юро поклич старого зі стодоли, хай всі будуть ураз зі мною, хай всі радіють...

— Стефане, мой, чого став і задивився, чого не робиш? крикнув дозорець.

Від того голосу Стефан аж затрясся. Усе, що бачив счезло з очей. Він наче зі сну прокинувся. Марєво розвіялось, а натомість він бачив сірих товаришів, дозорця у плащі, коницю дерева. Почув шурчання пили, лопіт сокири, а далеко на обрію бовваніли сині гори вкриті свігом...

— Задивився, тай рот розняв, шкода, що тепер мух нема, а то булоб тобі зо дваццять у хавку залетіло. І стоїть так з поліном мов який святий мученик... договориював своє дозорець, начеб боявся, щоб ті мудрі слова не скаменіли йому у горлі...

Стефан зітхнув тяженько, поклав поліно на стілець і взяв за пилу.

— Чого ти так задивився? питає товариш.

— Ти краще мене не питай...

І вже того дня Стефан не говорив до нікого ні слова. Вечером не їв вечері, поклався зараз і накрився з головою. Йому бажалось, щоб ще раз такий гарний сон приснився. Та годі. Таке можна побачити дивлячись на гори, дихаючи свіжим

повітрям із далеких гір. Тут у вонючій казні нічого такого не видно, тут такі гарні привиди та сні не приходять...

Даремне Стефан силкувався забути про те, що його окружало. Даремне силував свою фантазію. Нічого не помогли усі зусилля, а він навіть заснути не міг, щоб забути своє горе.

„Ех! колиб так можна хоч на годинку бачити те усе очима, що моя душа сьогодні бачила“...

Не міг заснути, хоч вже було лізно в ніч і всі хропіли. Стефан зсунувся з своєї лежанки і підійшов по тихоньки до лежанки Базилька, та сіпнув його за плече...

— Хто це? питає Базилько з просоня...

— Це я Стефан — не прогнівись, товаришу на мене, та мені так важко на душі, що трохи не адурую, так мені банно, такий мене несупокій бере, що місця собі не можу найти. Мені хочеться бодай людський голос почути. Я тебе хотів спитати, чи можна арештантови деколи піти на вурльоп так як з війська?

— Не можна. Кари переривати не можна.

— Ні на одну днину?

— Ані на годину. Колиб тобі батько, мама, та діти повмірали, або тобі хата згоріла, то не пустять...

Стефан зітхнув важко і пішов на свою лежанку. Він мав усю надію, що його пустять на різдво до дому і радів з цього мов мала дитина, що побачить усе те, що бачив сьогодні, побачить своїми очима і розважить своє серце, повеселиться, а тут годі. Це правда либонь, що казав Базилько. Він хоч і злодій, та добрий чоловік з серцем та спочуває чужому терпінню. Ото-ж мусить відсидіти цілих шість місяців, і то за дурнісенько, за ні за що. Яка то страшна кривда. А Бог би їх усіх скарав, та побив.... Стефана ждала ще одна немила несподіванка. Йому задікували у засуді ще заострення кари: що місяця одну добу темниці, до того ще з постом.

Він того до тепер не знав. Як йому вигугнили вирок в незрозумілій мові, то він знав лише, що має сидіти шість місяців, а більше нічого. Тепер пригадав йому це ключник Панась:

— Стефане, завтра твоя темниця...

— Що це таке? питає товаришів.

— Це така казнь, що нема ні віконця, ні постелі, ні печі, ні стола ні лавки. Треба лежати на голих дошках, та не їсти теплої страви, хиба хліб та воду... Ой там не гаразд небоже.

— А чи довго?

— Одну добу. Візьми з собою коца, хліба,

та ще дещо докупи. Візьми сірничків та тютюну. Колиб так довше як добу прийшлося там пересидіти, тобі чоловік вдурів.

Стефанови пішов мороз поза спину.

— Там небоже так тяжко і страшно, що за моєї вже пам'яті там двох арештантів повісилось...

— Чого чоловіка лякавш, гримнув Базилько і насупив брови. — Не бійсь нічого, витримавш... Не знаєте, хто нині в ночі має на нашому коридорі варту?

— Фідельський і Шоломяк.

О то бестії оба. З тими нічого не вдієш, вони гірші собак. Колиб так старий Пастернак, тобі на ніч міг пустити до казні, але як мати мещ хліб, тютюн та сірники, то не буде скучно.

Так потішав його Базилько, та невелика була для його втіха, як почув, що в темниці вже недавно двох арештантів повісилось. Люди з гаразду не вішаються.

Як йно змерклося, прийшов ключник з ліхтарнею і забрав Стефана до темниці. Стефан поблід мов полотно. Заскрипів ключ у замку, відчинились двері через котрі повіяло морозом і гниллю. При млавім світлі ліхтарні оглянув її Стефан, і йому волосся дубом стануло від того, що побачив.

Була то не велика кімнатка може шість кро

ків завдошки. Стеля була склеплена в лук, як усі казні. Під одною стіною стояла лежанка збита з двох дощок, а одна дощочка прибита у голові трохи вище на укізь. На стінах блистів мороз начеб хто товченого скла насипав. При дверях стояла ця необхідна мебелю, що її парашкою звуть арештанти, а більше нічого. Вікна не було, лише у дверех мала „візирка“, яка від коридора засувалась дощаною засувкою.

Ключник замкнув двері і знову почувся скрегіт ключа в замку. Стефан побачив себе наче в гробниці.

Він не був страшків син. Не раз нічу ходив по горах, по лісі, ходив дебрами і нічого нелякався. Не лякався серед ночі піти на цвинтар... Коли лише гостра бардка в руці, він не боявся нічого. Ціле село це знало. Та тут була друга річ. Тут ні бардка, ні пістоль, ні рушниця нічого не поможе. Навіть сокирою цих грубих мурів не розрубав. Стефан відкрив широко очи, та нічого не міг побачити. Хочби тобі оден промінчик світла, одна іскорка. Ніде ні щілипочки у дверех... Йому стало страшно. З разу хотів кричати, бити кулаками о двері, та на силу здержався від того, бо і так би воно ні нащо не здалося. Він став голосно говорити сам до себе, та свого власного голосу не

нізнав. Голос ховзався по вкри.их инеем стінах, мандрував по луковатій стелі і вертав до його вуха зовсім не таким, як вийшов з його губи. Голос був глухий придавлений, а однак не мило ляцав в ухах. Здавалося Стефанови, що цей голос приходить до його з могили. Стефан перехрестився і заспівав собі: да воскреснет Господ... та це ще гірше ляцало мов ножем різало в ухах.

Стефан хотів рухатись та пройтись по своїй гробниці, та зараз за другим кроком вдарив лобом в стіну, як раз там, де він гадав, що в свободне місце. Тепер він наставив на перед себе руки і поступав так, аж знову наткнувся на лежанку і болючо вдарився в ногу. Тепер став собі нагадувати, як він бачив цю казню при світлі. Йшов обережно попри лежанку, аж дійшов до стіни. Звідсіля завернув в противний бік і знову завадив руками скосом в стіну, а опісля натрафив на парашку. „Аж то я дурень, скрикнув сам до себе — та-ж у мене в кишені є ціла пачка запалок“. — Засвітив одну, та зараз закрити очі долонею, бо його дуже поразило світло в широко розкриті очі. Запалка погасла, і треба було засвітити другу. Трохи привикло око до світла і він міг розглянутись, та обміркувати положення, куди йому можна ходити. Він трохи заспокоївся. На помацьки скрутив папі-

роску і закурив. Від тютюнового диму стало повітре трохи инче і парашка так дуже не воияла. Він присів на лежанці. На коридори почулись кроки вартового і трохи розраднійше стало. Він засвистав собі коломийки, та зараз наблизився до дверей сторожний дозорець, застукав до дверей і крикнув через візирку: тихо там, не галасуй, бо люде хотять спати.

„Як не можна свистати, то либонь і співати не можна“.

Стефан підійшов до дверей і став рукою шукати за візиркою. Через неї можна буде відсунути нігтем засувку і трохи світла з коридора впаде. Та ба! У візирці було вставлене шкло, а за ним аж засувка. Пани гарно обдумали, щоби людам було тяжше жити.

Він попрямував до лежанки, та знову наскочив на стіну.

„Агі! блуд мене вчепився!“

Засвітив знову запалку і розглянувся. Над двома високо сторчав забитий в стіну залізний гак. Його прошило морозом по за спину, бо зараз нагадав собі нещасливих висільників арештантів, що покінчили своє нужденне житте самовбійством. Стефана стало морозити. Він приліг на лежанці і загорнувся коцєм.

Мертвецька тишина залягала всюди. Стефан чув свій віддих, чув битте свого серця, чув як у висках билась кров, а в ухах шуміло і дзвонило. Така тишина страшніша грому.

„Можеби заспівати, та прибігби дозорець, що десь там у кутику куняє. Прибігби та накричав. Найби вже почути хоч лайку та проклони, колиби лише людзький голос“. Та подумав зараз, що таке може скінчитися чимось поганьшим від лайки та прокловів, можуть йому яку кару наложити, от хоч би ті страшні кайдани, які там в канцелярії на кілочку висять.

Він розрадився і не отвирав рота до співу, не складав губ, щоб засвистати, а лежав тихо. Його проймало зимно.

Та згодом почув під лежанкою якийсь шелест, щось ворухилось. Стефанови стало волося дубом. Дуже налякався. Що це може бути? та-ж у цій ледовій гробниці не може нічого живого вдержатися. Навіть стоноги, таракани та блощиці на таким морозі певно виздишуть... Шелести не вгавали.

На коридори почувлись кроки і якісь голоси. Певно зміна сторожи, значиться одинайцята година. В цій хвили шелест затих, та коли на коридори затихло, почувлось знову. Стефан нагадав, що за годину буде дванайцята. О півночі духам вільно

по світу ходити. Йому знову нагадалися вісільники. Бог заборонив знімати руки на людське життя, хочби і своє власне. Значиться, що самовбивство то гріх, і за його треба покутувати. І ті нещасливці певно покують і певно приходять сюди в годину духів. Так старі люде говорять, а він цього доволі наслухався при ватрі на полонині, або перед колибою в лісі. Він у це вірив, що так справді є. Йому стало ще страшнійше. Непремінно, що дух того першого висільника прийшов і намовив того другого нещасливця, щоб йшов за його приміром. Бо він був вже тоді через свій гріх духом лихим нечистим, злобним, що на людську душу чатує, або бодай людям пакостити хоче. Це вже опир. А може тут ще більше нещасливців повісилось? А що буде, як они всі о півночі сюди всі разом позлітаються, і стануть його те ж намовляти, щоб повісився? Чи встоїться перед цією покусою? Певно. На злих духів є молитва. Є ще і посвячана крейда, та він її не має. Звідкіля її було взяти? А така крейда дуже добра річ. Йому оповідав оден старий жовнір, що в одному магазині, де треба було стояти на варті, щось о півночі страшило і вартові втікали... Тоді він роздобув такої крейди, намазав колесо коло себе, і вистояв свій час, бо лихе не сміло того колеса переступити...

Йому остається лише молитва. А як він не послухав, а вони самі схочуть його повісити? Тоді він пропаде, але душа його буде чиста, бо він сам цього не зробив. А вже-ж таки жаль молодого життя... Його приймало стужою що раз більше і зачав дзвонити зубами. — Він перехрестився і став молитися...

Шелест що раз більше змагався, а відтак чути було, як щось по долівці стукотить, бігає, переганяється, часом чувається якийсь голос начеб щось квікнуло.

„Зачинається чортове весілля“, подумав і став знову молитись. Щоб не чути цю стукотні він заткав вуха коцом, та це його ще більше драгувало. Він таки хотів чути що це є і відкрив вуха. Стефан хотів засвітити запалку, та чув, що йому руки задеревіли, що не міг ними рушити. Зібрав усею силу волі і змагався витолкувати собі, що це нічого, це певно миши повилазили з дір, тай герци заводять. Та чи воно можливе? Щоби у цій пустині миш робила? Вона там лізе де може чимсь пожитися. А в церкві? Є, в церкві є що їсти, хочби цей лій у лямпадках, що так щедро люде до церков зносять... Ото-ж це не миши, а духи... покутуючі.

Він перемовив усі молитви, які знав. Говорив

їх пів голосом, щоб сам міг їх чути, та розрадитись, хоч зуби йому що раз більше дзвонили.

Не міг зміркувати, як довго він так лежав...

Нараз став почувати, що йому робиться у тілі тепло. Зуби перестали дзвонити і він почував себе добре. Але це тривало коротко. Йому ставало чим раз горячійше, поки його цілком у жар не кинуло, аж мусів з себе скинути покривало. У тілі бушувала кров мов вода на лотоках і заливала його мізок. В казні стало свитати та прояснюватися. Та ця ясність не була від сонішного світла, лише она виходила десь з під лежанки. Вона була то жовта то червона мов полонінь. Стефан бачив виразно і двері з візиркою і парашку в куті і стіни вкриті блискучим морозом. Від разу знову заясніло у візирці і туди вскочив до казні чоловік в арештанцькій одежі а з ним другий такий самісенський. У їх обох були на шії ремінці, якими арештанти підперізуються. А рівночасно зашурчало дуще під лежанкою і з відсіля стали виходити арештанти більші і менчі з голеними головами. Вони побрались за руки і стали танцювати аркана, та якось так тихесенько начеб землі ногами не доторкали, а танцювали у повітрію. Вони всі всіхались до Стефана і стали на його моргати та запрошувати знаками до танцю. Та він лише підвівся і присів

на лежанці, але до гурту не хотів йти, бо це певно нечиста сила. А ті два арештанти з ремінцями на шії стояли при дверех і плескали в долоні до такту танцюючим. Інчої музики не було чути. Вони теж давали Стефанови знаки, щоб йшов танцювати, та він не хотів.

А тим часом темниця цілком розширилась. Стіни відсувались від себе що раз далі, аж стало дуже просторо, а лежанка опинилася по самій середині тої великої площі. Аркан йшов довкруги. Стефан сам не аби як вмів аркана танцювати і тепер залюбки придивлявся танцези не почувуючи жадного страху. Танцювали справно і добре, та йому одно лише було дивно, як можна танцювати в повітря не доторкаючись ногами землі?

Тепер ті два, що повлазили сюди візиркою мов птахи попереискакували почерез коло танцюючих і посідали по обох босках Стефана.

Він налякався дуже і став з тиха молитися. Він закрив очі долонями.

— Чого боїшся нас, товаришу? — говорив йому до вуха один відриваючи йому руки від очей — ти певно вже про нас чував. Ми мусіли вкоротити наші муки, бо у цій гробниці не можливо було видержати. Тепер ми свободні, і сміємось з усіх замків, дозорців і директорів. Повір нам товаришу,

що краща смерть, чим така неволя. Ходи за нами, у тебе те-ж в свій ремінець.

Стефан почув, як чужа рука всунулась йому попід куртину і стала витягати ремінець, котрий відтак витягнула.

— Не думай собі, говорив другий, що це так дуже страшно. Ні. Одна хвилина. Вирвати зуба далеко страшнійше, бо болить, а це не болить ніраз. Тільки треба відважитись...

— Я не можу, говорив Стефан — Бог заборонив рук на себе накладати.

— Смійся з цього! Таке вигадали пані, тайксьондзи, бо подумай, як би той гавда у потилицю сіпався, як би йому воли повішались або потопились. А ви-ж всі нічого другого у панів, як робуче бидло. Ніхто не має права заборонити людині робити з його життям, що йому хочеться... Ну-ко, рушся вже раз, не сиди як колода. От там, бачиш, над дверми залізний гак стирчить, підсунь лежанку, а дістанеш рукою. Ми також так робили. А подумай, що за хвилино будеш свободний...

— Ні, крикнув Стефан, я хочу жити, хочу бачити свою хату, свою рідню, свої гори та полонини.

— Цього тобі ніхто не заборонить, успокоював його висільник — будеш бачити скільки схо-

чеші з того світу. Ти будеш по верхах літати би-
стрійше пtiці...

— Не хочу, сказав твердо Стефан, і вступіться
нечисті, а то вас святим хрестом прожену.

— Ха-ха-ха! Ми цього не боїмось, дурний
хлопе, не хочеш сам по доброму, то ми тебе самі
повісимо. Ця темниця і такі інші кримінальські но-
ри достарчають велику силу висільників.

Стефан поглянув на своїх кусителів. У них не
було чоловічого лиця, лише трупячі голови з ви-
шкіреними зубами.

Стефан почував, що йому кров у жилах сти-
нається ледом від передсмертної тривоги. Почув, що
зближається послідна година і йому стало дуже
жаль молодого життя. Він став відмовляти молитви
а мари сміялися пекольним реготом з його зусиль.

Тимчасом аркан не вгавав. Танцюристи стали
так хутенько крутитися в колесо, що і оком не
мигнети, а опісля усе злилося в один великий сірий
обруч, що заєдно крутився мов колесо великан-
ської якоїсь машини.

— Отже не хочеш? Ну, то ми тебе попро-
симо.

Стефан почув, що якісь сильні руки хопили
його із заду по під лікті і сильно держали, а друга
трупяча голова засіяла йому ремінець на шию.

— Гвалт! ратуйте, кричав Стефан пручаючись із всьої сили. Йому повелось вирвати праву руку, і вдарити кулаком з цілої сили межеочи того, що йому ремінця на шию хотів засилити. Та зараз почув у руці великий біль, бо вдарився в руку до кінчатої кости мерця. Від цього болю він ще душе розлютився. Закляв твердо, хопив напастника обома руками півперек, та почув, як під арештанцькою сірачиною захрупали кости висільника. Він підніс його в гору, замахнувся і відкинув його геть далеко від себе. Кістяк впав на танцююче колесо начеб на довгий пояс при машині і полетів довкруги. Коло знову зареготалося. Стефан бачив, як кістяк, вже без одежі лежав на тім крутячійся обручі, вимахував руками і ногами, та шкірив зуби.

Тимчасом другий висільник ждав лише, коли Стефан задивиться, та про його забуде. Вибравши таку хвилю він знову обняв Стефана намагаючись засилити йому ремінець на шию. Стефан став обронятись з усїєї сили. Та не вдоваї почув, що довго невстоїться, що сили його опустять. Борикався так довго і кликав рятунку, поки міг добути іа себе голосу. Висільник був душий...

Відтак оба мотикаючись стали злітати в якус бездонну пропасть. Стефан бив кулаками мов дов-

бнями по черепі висільника і чув як калічив собі руки і кров їх заливала. В кінці всьо стемніло, танцоритний обруч счез у п'їтьмі, а Стефан все ще не м'г долетіти до дна пропасти і гатив свого напастника кулаками.

Сторожний дозорець почувши в темниці не-самовитий крик і метушню, гримав з разу кулаком в двері накликаючи до спокою, та коли це не помагало, він зааярмовав стражницю, і з відси прибіг ключник Панась з дозорцями. Засвітили ліхтарню і відчинили двері темниці. Стефан лежав на долівці біля лежанки, гатив окривавленими руками кругом себе і кричав ратунку. Він нечув, що до його говорили, не пізнавав нікого, а лише дивився наляканими, широко отвореними очима довкруги.

Не можна було до його приступити.

— Він або вдурів, або сімулює, щоби його з темниці забрати, говорив ключник. Двох дозорців киулось до него і насилу придержали покривавлені руки.

— Він хсрий, каже старий дозорець Пастернак поклавши йому руку на голову. Голова горяча мов печка. Йогоби зараз до шпиталю віднести. Принесли ноші і з бідю поклали на них Стефана

пов'язавши його рушниками. Він заєдно кричав і рвався.

— О! сімулянт! зараз сімулянт! воркотів старий Пастернак. Сімулянт не буде собі рук калічити... вигадали.

З'явивсь зараз і директор і післали по вязничного лікаря, бо не знати було, де хорого поїти. До шпиталю це можна, бо усіх побудить своїм вереском.

— Директор став також на тому, що Стефан сімуляє..

— Не сімуляє, пане директор, не сімуляє, а перестудився у цій ледівні. Де-ж так можна, що-би печки не поставити та в зимі при таких морозі казню не ogrіти...

— Мовчи!

— Я мовчу, але так людей мучити гріх. Вже двох повісилося, тай пес не гавкнув, а тепер чоловік перестудився. Там би і собака сказалася у такій студени...

— Мовчи Пастернак! крикнув директор і ступотів ногами, — не твоє діло...

— Як не мое діло? а в інструкції говориться, що дозорець обов'язаний донести старшині, те що завважає. В мене сумління ще не завмерло...

— Мовчи! Завтра підеш до пана президента до рапорту...

— Я мовчу, а до пана президента піду і без рапорту і все розповім. Як так можна, щоби в таку студінь не запалити в темниці де людей замикається?...

— Пастернак! стули хавку, бо тебе зараз прикажу замкнути!

— Ого! не так то скоро старого Пастернака можна замкнути... скорше вас замкнуть. От хочби за те вугля, що вечером до вашої сестри візком вивозиться з криміналу. Тому-то арештанти мерзнуть хорують, або і вішаються... Ну, замикайте! що не будете? Еге! Добродзвію! то не з дурнем справа. Я вже трицять літ при криміналі служу і ще не таких панів замикав під ключ, як ви... го го го...

А ви товариші не чекайте заки пан доктор прийде, бо може й не прийти аж рано, а занесім хорого на стражницю на мое ліжко, бо тут минеться. Бійтесь Бога, та сумління майте. Та то чоловік не пес. Навіть ніякий злодій, бо сидить за оленя. Велике діло камеральний олень....

Дозорці взяли носилку і понесли на стражницю. Директор аж пінився зі злости і не кажучи вже ні слова пішов до себе. Пастернак поціли в дуже болюче місце.

О! хто таке видав? воркотів Пастернак — кілька разів я говорив, щоби поставити в темниці печку. Ні, тай ні. Вугля шкода! О! аж треба було, щоби двох бідаків повісилось, а цей захорів смертельно.

— Пастернак! а чому ви комісареві від в'язниці того не сказали?

— О! не сказав! говорив, та той комісар робить це, що директор скаже, а директорови угля шкода, бо-би директорова сестра не мала чим паляти... Го го! старого пастернака не налякає... Возьміть товариші і покладьте на мою постелю, йому треба зимний рушник на голову покласти, бо до рана околіє...

Прийшов післанець і сказав, що доктор прийде аж завтра рано.

— А що! Не говорив я? Хиба панам спішно, як хлоп вмірає?

Старий став прикладати Стефанови до голови мокрий рушник і прикрив його коцом. Стефан згодом став приходити до пам'яті. Він вже пізнав що лежить на стражниці і почував себе безпечним.

— Розв'яжіть мені, пани, руки, що кістяк мені позв'язував...

— Який кістяк?

— А той, що повісився в темниці, тай мене хотів повісити...

Пастернак розв'язав йому руки, з яких ще текла кров. Він їх поперевазував шматками зі свого старого рушника....

Стефана стало знову морозити. Старий прикрив його ще одним коцом і сидів при йому до рана.

Стефан горячкував до рана, йому всячина привиджувалась....

На другий день пішов Пастернак до президента і розповів усе:

Директора зараз усунули і в темниці вмуровали печку.

Стефан перележав в в'язничнім шпиталі дві неділі. Вийшов з відтам дуже обезсилений...

IV.

Коли Стефан вернув з шпиталю, товариші завважали на його голові сиві волоски. Він дуже змінився і був сумний та мовчаливий.

Ніхто не знав яку страшну ніч пережив він в темниці, і всі були тої думки, що занедужав з перестудя. Він ніколи про це не говорив, бо на спомин цих страшних привидів його морозило. Через те він страшно боявся попасти в це пекло другий раз. А він мав ще п'ять разів таке перебути. Коли про

це заговорив з Базильком, то той потішав його, що під новим директором справа арештантів поправилась, що тепер усюди порядок, а в темниці ще теплійше чим в котрій небуть казні. Та це ні раз Стефана не потішило, бо він був того певен, що не від зима він задежував, а від духів, які хотіли його повісити. Колиб тепер там пішов, коли він такий знесилений, то певно не був би в силі опертися та оборонитися. Тепер знову засіла йому у голову думка про втечу. Хайби хоч на одну днину побачив те, до чого його серце рвалось, а певно видужавби і легче відбув решту кари.

Стефан кілька разів заговорював до Базилька, чи він справді має намір утікати. Тепер довелось йому пересиджувати з Базильком що днини, бо як рековалесцент не ходив на роботу по за вязничні мури.

Базилько зразу не говорив нічого, а нарешті таки признався, що мусить втікати, бо шкода часу сидіти дармо в тій поганій дірі.

— А можеби я до тебе причепився, як будеш втікати? спитав неясміло Стефан.

— Чоловіче, вибий собі з голови ту дурну думку. Нащо тобі втікати? Вже мавш за собою шість неділь, минеться і решта, а опісля як будеш мати розум, то певно сюди більше не попадеш.

Втеча не має для тебе найменшої вартости, бо тебе зараз по дорозі зловлять, або за власною печею.

— А чи за це, як хто втікає з в'язниці в яка кара?

— Не ма, хіба що дадуть йому ніст, темницю, кайдани.

Стефан цього наликався, а особливе темниці, перед котрою саме хотів втечи, і кайданів.

Але вперта думка його не покидала і мучила його мозок начеб яка недуга. Особливе, коли вже подужав зовсім і став виходити на роботу, коли в погідню днину, поглянувши на сині гори, то йому серце стискала невимовно страшна туга за рідньою стороною та за горами. Колиб бодай можна хоч що дня здалека на них подивитися, тоб може полегчало. А так сиди заодно у казні з відки заледві видно кусочок неба, то страшно. Після його рахунку за кілька днів мав знову йти до темниці, де його ждала невмолима смерть і то через повішення.

„Не піду, подумав собі, абим мав здохнути в кайданах і з голоду. Причепився знову до Базилька :

— Товаришу, коли втікаєш?

— Можу хочби і завтра.

— А крати?

— Мала дитина їх виїме.

— Як-же це? спитав Стефан, а серце у йому забило живійше.

— Я-вже перепилив.

— Возьми і мене з собою...

— Хочеш? Як так дуже наважився, то можу тебе взяти. Але ми зараз за містом розстаємося, бо мені инча дорога як тобі. Мені такий товариш як ти не з могу цеху, то лише завада.

— Хай буде і так. Мені хочби одну днину на волі бути, тай побачити все те, за чим мені так дуже банно. А так, то справді не видержу і хиба справді повішуся. Краща смерть, чим неволя...

— Тфу! який ти нетерпеливий! Та що мені до того? вольному воля...

— Ото-ж бо і є, що нема в мене волі, і хочу її здобути хочби ціною мого життя. Я хочу втікати. Заки по мене жандар прийде, то минеться який тиждень. Опісля скриюся у другому, третьому селі у знайомих. Опісля пересиджу в колибі, або на полонині. А з весною помандрую до Відня до цісаря, впаду йому в ноги та просити буду о подарованні мені решти кари...

— Ох який ти дурний! Ви всі дурні, що вірите у того цісаря, мов у якого Бога. Подумай, що ти його обидив і за це тебе його ревні прислужники покарали, а він о тім нічого навіть не-

знає, а з тим помилуванням, то він також невістен. Письмо йде з одного суду до другого і суди скажуть, чи можна просьбу таку післати до цісарської канцелярії, та дописати на ній: можна. А як того не ма, то звідтам завертають, що цісар не помилував. Він навіть незнає і не буде знати, чи є на світі який Стефан Шкребиняк. Ото-ж як прийде твоя просьба з Відня сюди, то тут відпишуть, що такого тут нема, бо втік.

— Я служив у війську.

— Служив, бо мусів, то не є жадна заслуга — кажу тобі, що з того помилування нічого не буде. І з твоєї утечи вийде таке, що будеш скитатися, скриватися мов той тровлений псами заяць, і не знайдеш супкоюю, поки сам не зголосишся і не відсидиш решти кари. Як би не мав жінки та дітей, то махнув би в Румунію і там би тебе вже ніхто не відпитав. Ще раз кажу: сиди не рипайся.

-- Ні я таки буду тебе триматися... Коби нас лише зараз не піймали.

— Дурнів піймають не мене.

— Пізнають нас по одягу...

— Є в тебе які гроші?

— Маю кілька левів.

— Як не маєш, то я тобі позичу, колись мені віддаси. Нам треба зараз в місті переодітись інакше,

— А де?

— То моя річ. Мій жид вже повідомлений, що я прийду. Тепер перекажу, щоби приладив на двох.

— А з тими що зробимо?

— Поплине Прутом до моря... А ти таки роздумайся...

— Не роздумаюсь... сказав твердо Стефан.

Умовились відтак, якої ночі будуть втікати. Стефан напирав конче, щоб це було перед його темницею.

Всі ті дні ходив Стефан мов сновида. У його була одна думка: втікати, побачити свою домівку, сімю, гори, а опісля, що Бог дасть.

За дня повибрав Базилько свої скарби і зв'язав в узлик. Полягали спати. Базилько наслухував, коли товариші у казні поспнуть, а Стефан лежав мов на грані, а серце так неспокійно товклося, що чуть грудей не розбило. Треба було подождати, поки місяць не зайде і на дворі не потемніє зовсім.

Коли вже товариші стали на добре хропіти, Базилько устав по тихосеньки і мов кіт приступив до лежанки Стефана і сіпнув його за рукав.

Стефан був такий схвильований, що дріжав на цілому тілі мов у лихорадці, зуби дзвонили, а серце товклося молотом.

Базилько вискочив на стіл, а за ним Стефан. Відтак виняв три щаблі з крати і поставив на столі. Виглянув вікном і наслухував. На дворі накрапав дрібний дощ зі снігом. Вартовий жовнір скрився у сторожну будку.

Базилько зсунувся по стіні в долину на подвір'є, а Стефан пішов його слідом. Скрадалися оба по під стіну вязниці, поки не досягли муру. Тоді Стефан поліз Базилькови на плечі, став ногами на раменах і зачипився обіруч вершка муру. За хвилину був на вершку і звідси подав руки Базилькови. Наче кіт видрапався в гору, чепивсь руками вершка і видрапався на верх муру. — Та тепер сталося нещасте: з верха муру впала цегла в низ і наробила галасу.

Сторожний жовнір вийшов з будки і кликнув своє:

— Halt wer da?

— Зсувайся з муру на улицу шепнув Базилько Стефанови і в ту мить вже був на улиці.

Стефан хотів пійти слідом за ним, та трохи підвівся в гору.

В тій хвили вартовий крикнув у друге:

— Halt wer da? — а за тим словом блисло при сторожній будці і залунав серед нічної тиші стріл. Стефан почув, що його щось проколело

з правого боку. Збжухнула кров, він втратив сили і псвалився з муру на подвіре вязниці...

Вистріл заворушив цілий кримінал. Військо сторожне стануло під зброю. На вартівні посхапувалися дозорці і вибігли з ліхтарнею на подвіре. Люде накликували себе, питали жовнів, і пішли під мур. Тут побачила лежачого під муром Стефана, з його плила кров.

Старий Пастернак припав до його:

— Ах ти дурню, треба тобі було втікати?

— Краща смерть, чим така неволя, прошептав ледве чутно. Настю моя, діточки, на кого я вас лишаю? Вің замкнув очи з яких пилили слези. Дихав що раз слабше.

Заки принесли ноші, він минувся. На ношах поклали вже мертве тіло.

Старий Пастернак зняв шапку, приклякнуп і став шептати молитву. Другі дозорці зробили те саме.

— Заложуся, що то робота того клятого Базилька, сказав ключник.

Над вечером того дня везли чотири арештан-ти під доглядом двох дозорців деревляну домовину з мертвим тілом Стефана на арештанцькім візку на цвинтар.

При улиці, котрою йшли грала в кофейні музика...

Але ніде не відізвався сумний голос трембіти, ніхто за Стефаном не голосив. Свобідна душа вольного гуцула гуляла тепер по верхах, перелітала через дебри і провалля, заглядала до рідньої хати, постіла маржинку, так як це обіцявав йому дух весільника цьої страшної ночі.....

Коломия в падолисті 1919.

Не для всіх весна зеленіє.

Сніги стаяли. Земля будиться до нового життя. Травица й но що виколується з землі, верба вкривається яснозеленими листочками, поміж котрі звисають мов гусельниці блідожовті бацьки, по межах являються білі та жовті квіти...

Люди заворушилися, тай у поле поспішають, рушилась забреніла божка бджілка. Вона враз з хліборобом не прогавить весни. При дорозі над ровом сидить старий Максим Тобічний. Орав від самого ранку, а тепер відпочивав. Поклав в баламут коням січки, бо пасти ще нема що, а йому винесла восьмилітня унука у глечичку бараболяної юшки і кусок кукурудзяного хліба.

Максим вже старий чоловік, на вісімдесят показує. Голова цілком вилисіла, та йно грубі сині жили понатягались попід пожовклу шкіру. Лице мов нерівно зорана нивка вкрите бороздами та морщинами, а вилиці зійшлися так близько, що ніс бо-

роді помай біг кажє. З старечих очей заєдно слези течуть та тими нерівними бороздами у низ спливають. Він заєдно головою хитає, начеб усе му перечив. Згорбився, спина в каблук вигнулась. І руки у його трясуться, з бідою заносить ложку до беззубого рота.

Та всі люди знають, що Максим ще не такий старий. Ще до великої війни держався добре, аж тепер йому війна так доїхала. Перед кількома роками повдовів, та таке по людях ходить, і це ще нічого. Він був одним з перших газдів в селі. Найстаршого сина Прокопа оженив на бік, дочку Ганну теж, а наймолодшого сина Івана лишив при собі на ґрунті, реклямував з війська і так разом господарили. Іван засватав вже дівчину і в осени до весілля ладились. Максимови так добре жилось, що аж люди йому завидували. Та ось прийшла велика війна. Пігнали людей на війну найздоровших і найсильніших, сам цвіт — битися за татунця цісаря та за матінку Австрію. Скільки цей татунцьо і ця мамунця людям доброго зробили, то тогоби і на волівій шкурі непосписував. Так бодай говорили і в церкві і в бецирку і по газетах тақ писали. І люди повірили таі йшли на заріз проти нашому найбільшому ворогови сербови, французови, москалеви і т. і.

Пішов з другими і Прокіп і зять Петро, та тільки їх і бачив. Зразу писали письма до дому навіть не знати звідки, а опісля то вже йно картоковані листівки приходили, на яких було надруковано у всіх австрійських мовах „Я здоров“, тай більш нічого.

Максим з Іваном заходили аж три газдівства. До того ще забрали ім усі коні, то Мадяри, то Москалі, та з тяжкою бідою випросив собі Максим у Москалів два паршиві здохляки, котрими треба було обробити те, при чім за добрих часів три пари добрих коней пріли.

Опісля як Москалі з Галичини уступили і прийшли Австрійці, взяли ще і наймолодшого сина Івана. Реклямація не помогла нічого. Згодом прийшла вістка одна за другою, що Прокіп і Петро полягли геройською смертю в обороні вітчизни. Та це героїство Максима не загріло. У трьох хатах запанував великий смуток, плач і голосіння. І дочка і невістка плачуть тай плачуть, а Максим вже й не годен плакати, бо у його із старечих очей і так слези заєдно пливають потічками. Він лише головою хитає, та беззубим ротом наче щось жує, своє важке горе перегризає, та лиш одно говорить: „щож я тепер бідний робити му, яку дам собі раду?“

Остала надія ще на наймолодшого Івана. Коби хоч того вернули, то якось давби собі раду. Максим побивався за тим страх. Ходив до панів, платив за письмо, робив, що лише люди прирадили. Це не допомогло, бо сина пустили і без того. Та краще було йсму й неvertати. Вернув сліпим на обоє очей, калікою. На італійських горах послідний раз світло боже бачив... От мавш підпору... ще і його гребя заходити...

Узявби Максим якого наймига. Та хйба дістане кого? Усе що мало руки, ноги та очі пішло битися за татунця солодкого, що людей з панщини викупив, за Австрію, в котрій нам так добре. Остали самі каліки, непотрїби, а і цих розривають. Усе те страшно Максима прибило, до землі пригнуло, о десять років постарівся. Як він тим трьом газдівствам дасть раду? Усе знівечиться, а бідні сироти підуть понід плоти чужих собак дразнити. Та поки ще на ногах стояти може, буде працювати, бо така вже його доля. Чоловік на біду вродився, в біді вік переживає, в біді під мураву піде. Кому добре, то й добре, та таких не багато, а проче все біднота... От таке то старому по голові верзеться, а він йно головою похитує. Вже й не дивується, чому воно так і не думає, чи може бути інакше. О тім він і те-

пер думав жуючи кусок кукурудзяного хліба та сьорбаючи картофляну юшку.

Сьогодні рано такий був немічний, усі костомахи боліли, не міг підвестися. Але мус, то великий пан, каже пословиця. І той мус стягнув його з постелі, поставив на ноги, завів у стайню запрягти конячка і поїхати з плугом у поле.

За погонича взяв собі осьмолітнього внука Стефанка, бо ті шкапенята без погонича з місця не рушать. От тепер той Стефанко зів кусок малая звинувся у клубок тай спить. Звичайно дитина без сну, то мов риба без води.

А дівчина, що винесла дідусеві сніданок, бігає по межі та квіти збирає. Згодом прибігло з дому ще одно унучатко і присіло біля дідуся. Сидить старий, та доїдає свій сніданок. Коні вже поїли свою січку позвисали голови, тай дримають, під небом жайворонок свою пісоньку співав, сонце підходить що раз вище. Але в повітрі повіє ще часом студений вітер з гір. І тепер Максимом стрясло і він заціпив на собі стару кожушину.

— Добрий день Максиме! Відзиваєсь йому за плечима якийсь голос. Максим оглянувся. До його підійшов непомітно його сусід і ровесник Панько Насипаний. У його на голові стара шапка з пліща-

ми, на плечах закинена дряна свитина. Держить на плечу сапу і люльку курить. Він босий.

— Доброго здоровля, Паньку — ти куди ?

— Йду грудде розбивати. Так мені в осени нивку заїздили, що стала мов каміння.

— Не маєш якої вістки за свого Івана, питає Максим.

— Нема нічого.

Панько присів біля Максима над ровом.

— Найкраще не думати про це, тай не говорити. Прийде свій час, то про все буду знати. А поки що треба себе дурити, що буде добре, тай думати про що краще... А по довшій мовчанці каже:

— Тобі би Максиме вженитися...

— Ти вдурів, чи глузуєш з мене ? Негодиться.

— Чому ні ? — каже Панько підсміхаючись — оголись, підстрижи вуса, то ще би не одна за тебе вийшла з підскоком... е до чого...

— Не глузуй, кажу, і не насміхайся, бо це гріх...

— Е ! такий гріх, завязати в міх. Я колиб не глузував, не пожартував, не засміявся, то вже вдурів би. Ти мене знаєш, що я такий все був і з цим мені добре.

— А я так не можу, не можу себе перемогти, коли в серцю смуток то й сумую, коли радість то

Й я веселий... Та що я про радощі говорю? Вони для мене на віки пропали... От було мені добре, добрих діток Бог дав, тай все минулося мов сон... Що я тепер? Бігме Паньку, яби так рад спочити під муравою, так мені важко жити... Такий мені жаль того, що було, минуло і не вернеться а не раз то мене така лють за серце бере, що всіх би порізав, тай сам себе на останку... От так дивлюсь на ті мої немічні унучата. Чого вони на світ породились, та на що вони живуть? Не кращеб, щоб їх зовсім не було? Прийшли на світ, на біду на горе. Я не раз думаю собі, чи не добре булоб для них, колиб їх так у сні подушити? Полягали щебетущечки з вечора спати, тай прокинулись на тому світі, де не має ні панів, ні бідних, не ма ні злости ні війни, а всі посполу радуються у Господа небесного. А тоді мене начеб хто за руку придержував і в ухо нашіптував: най! це гріх другому життя відбирати, це душегубство... А я собі думаю: а хиба це не гріх, як люди на людей стріляють, та мордуються? А чому тим, що таке кажуть другим робити, то саме не шепне до вуха: най! це гріх другого вбивати. Тамті грішать тяжше. Забивають людей здорових, яким жити треба, і моглиби щасливо жити. А ті немовлята? На що вони здали

ся? Для них смерть така спокійна, непомітна, булаб великим щастем... Мені їх дуже жаль так лишати безпомічних, та колиб не це, я давно вже покінчивби з собою... Максим махнув рукою і задумався хитаючи головою...

— Такого мені, Максиме і не говори, бо слухати не можу. Що тобі? Гріха на душу брати? Гадавш, що мені легше жити? Хибаж моя душа не прочував, що мого Івана вже нема між живими? Та я все не хочу в те вірити і задурюю себе, як можу, що це неправда. І у мене суть теж дрібні внуки, тай я біднійший від тебе, а яюсь живу... живу нагадуючи те веселе, що минулося.

— Ти щасливий, я так не можу.

— Бо сам не хочеш... Слухай Максиме, каже Панько по довшій мовчанці — ти тямш, як ми оба до цьої Парашки Залізної залицялись? Ми трохи не побились між собою ізза неї, поки не переконались, що вона нас обох обдурює...

— Та не вийшло її це на здоровля. Її чоловік так опісля побивав, що аж клочче з неї летіло.

— Ну, най буде, але добре так сталося, бо колиб оден з нас бувби її взяв, то не житиб нам в дружбі. А так то ми оба над нею посміялись і пожевились як Бог приказав і в мирі...

— А тямить ти Максиме, як наш польовий займив коні до двора, а ми їх ночью викрали з панської стайні?

— Гого! того я ніколи не забуду... А то справді штука була. Такі злючі собаки у пана були..

— А ми їм тельбухи зі здохлої кобилі Михайла Запотічного підкинули... то я таке вигдавав.

— Вибачай! бо не ти, лише я таке чув, що конокради таке з псами роблять... щоб їх відтягнути...

— Якже ти? Хиба не я розрізував живота здохлій кобилі? Аж до нині осоружно згадати...

— То що инчого, але не хвались, що ти таке вигдавав — перечився. Максим, а на його лице вигступило щось начеб усмішка.

— А з тим жидом мінайлом, що під копицею сіна заснув?

— Ха-ха-ха! засміявся Максим своїм беззубим ротом — я скільки разів нагадаю, то сміятись хочеться.. Боже! що то за збитки дівтакови голови чіпаються... А нераз то мені совісно, і нераз здається мені, що може Бог мене за того жида покарав.

— Дурне. Хиба ми його скалічили, чи що? Той оден пейс і пів бороди певно незадовго йому у

відросли. А сміху тоді було на ціле село, а жид вайкав, начеб йому хто рідню маму зарівав...

— А ти Паньку тямиш, як ми оба в Празі при війську служили. Тож то було житте! гей, гей!

І так стали собі пригадувати оба діди ровесники веселу всілячину. Максим повеселійшав, трохи навіть начеб випрямився...

— Гей! а я чого так забалакався, каже Панько встаючи...

— Та дай тобі Боже здоровля, що хоч на часок розважив, дав забути теперішнє, каже Максим встаючи.

— От бачиш Максиме, як чоловік повинен себе дурити, щоб лихо приспати на яку годину. Так і ти роби... Тепер весна, все зеленіє, веселиться. Чогож нам одним сумувати? Дарма! головою стіни не перебвш...

Максим похитав головою.

— Весна, весна... не для всіх вона зеленіє...

Панько помандрував зі своєю сапою, а Максим став ладити коні у плугі...

— Коломия 27. 1920.

Ледача жінка.

Комісар Павульський сидів як раз при столі і перелистовував якісь папери. Він почував себе сьогодні не добре, і хоч вже доходила дванадцята, він не зробив нічого, робота його не бралась.

До його зайшов комісар Правецький. Він вже вибрався до дому і поступив по дорозі.

— Добрий день, пане колего — як там здоровля?

— Не добре, каже Павульський, і щоб краще це слово задемонструвати скривився ще дуще. — Шлунок недомагає. Поїхатиб конечно до Карльсбаду, а тут кат має за що. З тої мізерної плати годі вижити. У мене страшний шлунковий нежит, нічого не можу їсти, нічого мені не смакує, відбивається завдяю, — треба буде непременно крєпірувати.

— То справді недобре, пане колего — треба якось ратуватися... Та я не розумію, від чого у вас шлунковий нежит взявся? Ви жонатий, харчуєтесь дома... Мій Боже, а щож я маю робити, я старий кавалір, соколик, що мусить кормити себе по рєставраціях, байзлях, сам не знаючи чим. Я не знаю, чим мене морять та трукють. Ви певно їсте на ма-

слі, а я мушу їсти мангарину, кунероль, лій, старе масло, здохлу рибу, а може й конятину або псятину, або я знаю що?

— От, не говорилибисьте! Кождий знав свою біду, а не знає чужої... Ви мені завидуєте домашньої кухні, а я вам завидую реставраційної, ви мені завидуєте, що я семейний. а я вам завидую, що ви соколик...

— Хиба жартуєте. Таж ваша добродійка слава на ціле місто господиня і кухарка. Вона вже з такого роду, бо і її мама така була... Хибаж я не був у вас на обіді? Кажу вам нелестячи, що пальці облизувати, таке було все смачне: їш і ще хочеться...

Пакульський зробив гримасу і каже:

— Може бути. Вона при чужих людях вмів показатися. а так для домашних, то от... щоб позбутися, аби з голоду не здохнути... От не все золото, що світиться... Я би це все охотно проміняв за вашу кавалерську свободу... Кажу вам: прийду до дому і нічого мені не смакує.

— Не хочесь мені вірити, щоб це була правда...

— Не вірите? А я вам розповім оден, другий епізодик, що певно повірите. А по цім, як вам хто скаже: женись, то ви йому певно відповісте: нема дурних. Того всего не списавби на волівій шкурі, і тому я вам усе розказувати не буду, а от хочби лише за послідний місяць. Сьогодні пятнадцятого — правда?

Огож возьмім від першого цього місяця. Знаєте, — на першого бере чоловік ту мізерну пенсію,

треба зараз полатати діри по склепах, дещо купити до хати, звичайно: справунки. Вийшов я о першій з канцелярії, і міркую собі: деби тут насамперед піти? І тут, і там, і всюди є якась болячка. Міркую собі, що за годину упораюсь зі всім. А тут в шлунку аж мене корчить. Гадаю собі: поступю до цукорні на одного конячка і враз біжу за своїм ділом. Йду я коло Менашке, а з відтам як раз висувається той старий черевань Пшегловський, поцтивий шляхцюра, що хоч до рани прикладай. Він має у мене лісове діло за зруб. Зараз до мене: коханий комісарцю! яка щаслива стріча... прошу на чарочку перед обідом...

— Даруйте, вибачайте, кажу, у мене першого, мушу мої діла полагодити по склепах, мені спішно...

А він до мене:

— А леж коханий пане, погніваюсь, далєбі погніваюсь, коли не поступите зі мною на сніданок.

Я випрошуюся як можу, а він все своє: ходіть, тай ходіть. Як можна було відмовити? При тім я мав ще й те на увазі, що він має у Львові великі конексії, а навіть кажуть, що з намісником на „ти“. Мігби мені пошкодити, але може і помстити. Знаєте: чеши дідька зрідка.

Тоді я кажу:

— Добродію ласкавий! Бог мені свідком, що не можу, бо не можу, бо не маю часу. Хиба так, щоби вас не обидити, на одного конячка, обтираю губу і вже мене не ма...

Мій шляхтич такий радий, начеб його хто на сто коней посадив. Хапає мене обіруч і тягне до

Менашка пер форс. Бо ви знаєте, який я пожаданий в компанії. Вмію бути веселим і другого повеселити. Війшли ми до середини, а відтак до окремого покою. Шляхтич кельнера за вухо і верещить: скажи Менашкови, щоби ставив сюди, що має найліпшого, а то тобі вуха пообриваю, а твою Менашкови бороду...

— Ласкавий дсбродію, кажу я — на що тільки заходу? Я одного конячка і вже за дверми, бо жінка з обідом чекає.

— Ну — нічого каже: воно дуже гарно, що ви такий примірний муж, але раз зробити виїмок, то не гріх... Я сам, каже, піду до вашої добродійки і виправдаю вас, і всю вину возьму на себе...

Ну, і я лишився. Я, бачите — впрочім ви це добре знаєте — не люблю нікому нічого відмовити, о скільки це не колідує з мою повагою, честю і сумлінням.

Менашке поставив коняк першої марки. Ніхто би навіть не прочував, що той халатник такі гарні річи скриває... Випили ми по одному, по другому, ба й по третьому, вже сам не тямлю, на закуску кавіяр, марината, навіть шельма з відкись морського рака випорпав... Той Менашке, то злодій першої сорти.

— А вина! пі! пі! ренське, токай, шампан... прошу вас: кілька разів ми урядники були там на сніданнях... а чим нас приймав. Оселедцем, гуглями, окоцімом, та старкою, на котру божився, що то коняк... ще якого там венгра і по всему... а шлях-

тич як потермосив за вухо, як крикнув, то відразу все найшлося...

Я міркую, пане колего, що то свиняче путо, цей Менашке починав нас ц. к. урядників багателізувати. За це його варто навчити морес... Ви маєте реферат шиночний, а я вже сам поговорю з податковим інспектором... Але я відбіг від речі.

Випив я кілька бомбок пільзнера, відтак рснського, відтак на останку шамітра, а тоді шляхтич починав з легка говорити про свій ліс... приговорює, просить, цілується. Ну, кажіть: можна такому відмовити? Не позволю я на зруб, то зробить рекурс і у Львові дозволять... Я собі гадаю: на дідька мені твого ліса, коли мені і без його зелено перед очима... хе хе хе!

Ми розпращались сердечно і я пішов до дому. Була як раз четверта з полудня. Приходжу, а моя мадам надута мов ворона на морозі, але не говорить нічого. В їдальні стіл накритий, як має бути, а в другій кімнаті, чую, хтось хлипає... Заглядаю, а то Стах заводить аж йому очи скаправіли... Ти чого? питаю, „я голодний“ — каже. Ти чому, кажу до жінки, не дала хлопцеві їсти? „На тебе з обідом ждали — каже — О! зараз колючка в бік... Возьмім, що я провинився, то за це має дитина терпіти? То не можна було дати дитині окремо? То вже, бачите, злоба... Мене вже то саме подратувало, але не кажу нічого і сідаю при столі. Дають зупу. Коштую: фуй! якась несмачна, сам не знаю, чи пересолена, чи недосолена, але не добра... Я тоді кажу до жінки, як можу найлагідніше:

— Чому, Стасю, не зварила сьогодні борщикую ? а тут чую, що на сам спогад борщикую, та ще добре квасного, аж слина до рота набігає...

— Хибаж що дня борщ варити ? Вже три дні раз по раз борщ варила... І мені вже борщ навкучився, а Стах то й до губи не хоче взяти...

— Не велике діло, щоб і четвертий день був борщ — кажу і починаю їсти.

Їм на силу, бо ніч мені не смакує ні раз. Їм, щоб лише її не гризти, бо, ніде правди діти, я її таки люблю... Дають відтак мясо... Кажу вам фляк, тай годі, а властиво порошно розварене на карук... Прийшла відтак вепрова печеня з бурачками. Це, то я люблю пристрасно. Та ба! Суха мов підошва. Але я їм на силу. На решту я вже неждав, а пішов відпочати, бо почував себе змученим... Здавалосьби, що це нічого, а я цього обіду неміг цілий тиждень стравити... Ось оден зразок мого гаразду.

А от вам другий. Зайшов до мене до бюро якось цей Помилуйський. Ви його знаєте. Він мав клопоти з конкуренцією. Як ми вже обговорили діло, він просить мене на конячка... Ну цьому, то я вже не можу відмовити, бо то поцтиве паниско на цілий повіт, і за це його другі попи бойкотують. Я пішов з ним. Менашке злодій! Кажу вам, як не той склеп. Що я до його неприговорюю, а він наче не чує і показує з себе незнайка... Ну, але війшло...

Повходжу до дому, і та сама історія, що й попереднього, і десятого разу. І я так само і той обід відхорував... з д о м а ш н ь о ї к у х н і.

Вчера знову наш комітет мав нараду над ви-

борами. І мене теж запросили. Опісля шляхта поставилась. Дальша нарада велась у Менашка до четвертої з полудня. Та я вже навіть до дому не йшов... Маю я кожний обід відхирити, то краще голодним бути... І я справді добре зробив, бо сьогодні почуваю себе краще... Ну, колего, вже піз до першої, ходімо. Справа то не заяць, не втече. Ходім, та випемо по дорозі конячка, а по дорозі, то я вам ще розповім, як моя жінка погано дитину виховує... Вчора вечером слухаю, щось в креденсі шеленоче на омацки, бо було в ідальні темно. Я гадав, що це слуга... підкрадаюся з тиха і хап за руку... а то мій Стах шельма приставив собі крісло до креденсу і нишпорить між фляшками.

— А ти, драбе, кажу, то ти вже до фляшки добираєшся? — А він до мене!

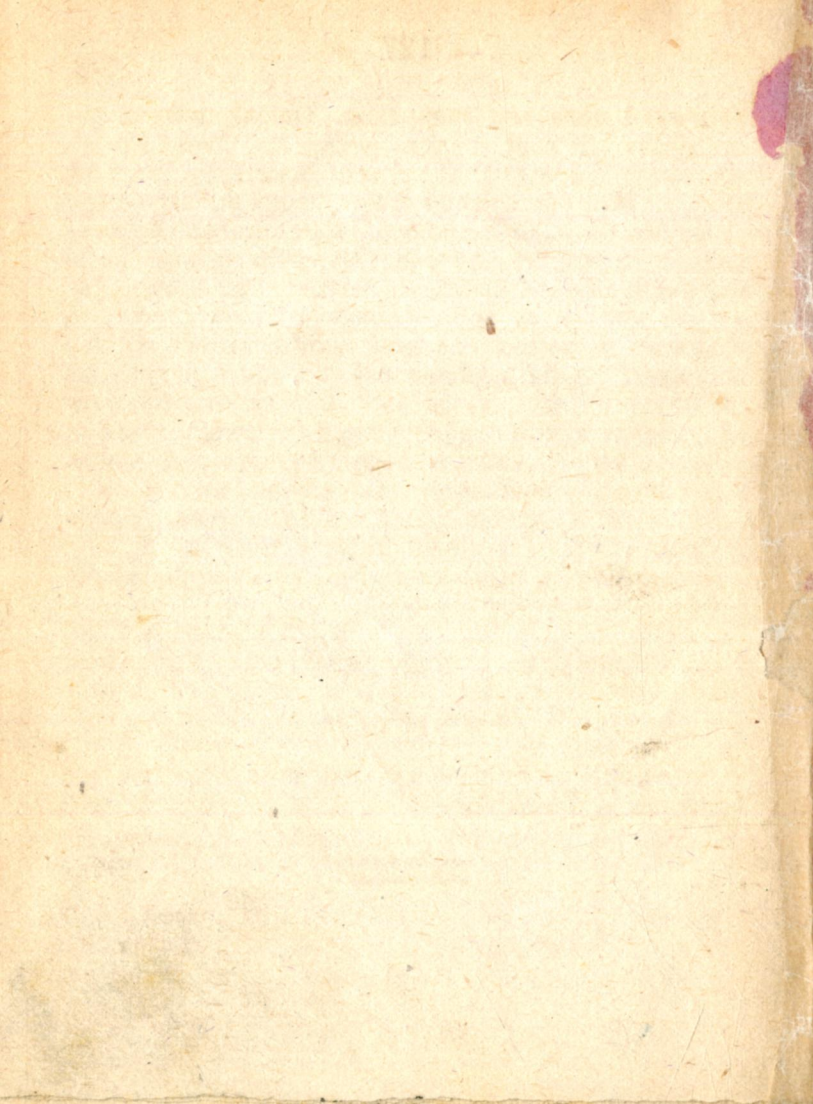
— А хіба татко не п'є? і рум і горівку, що трафиться, а мені не можна?

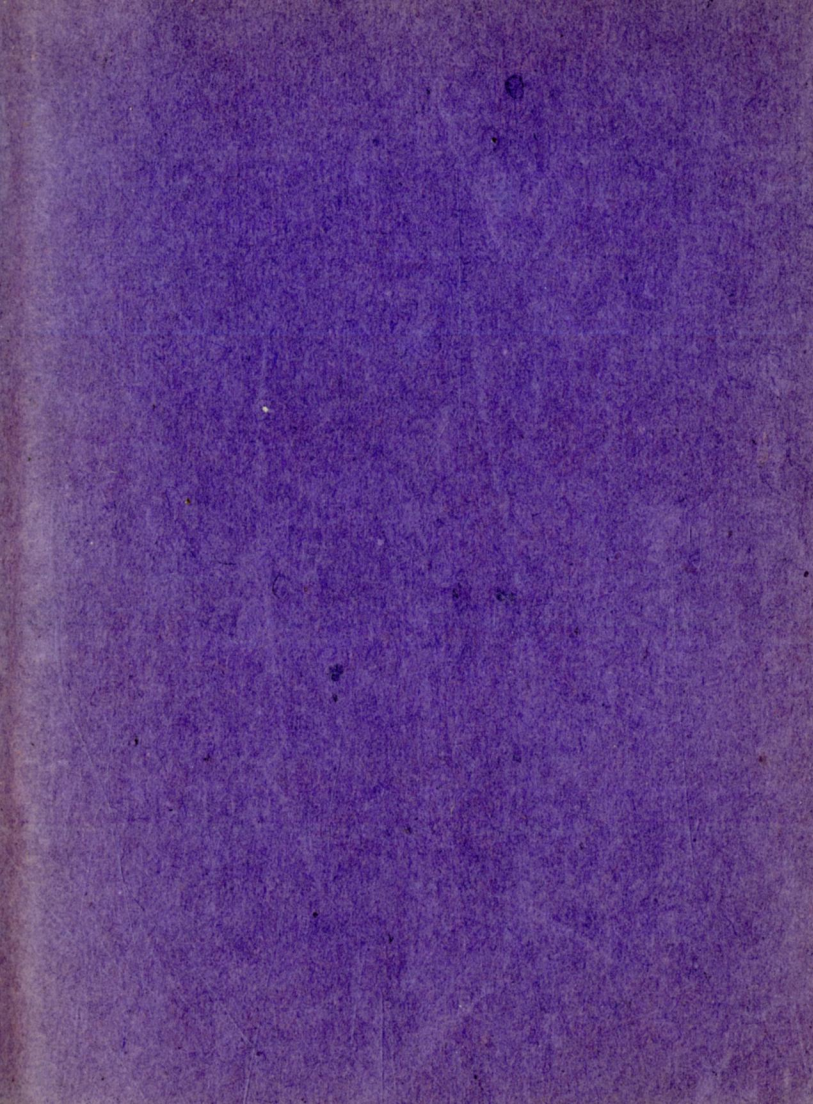
Ось бачите, яке то у неї виховання дитини! І що з його буде, як виросте?... От... яка мама, така ляля...

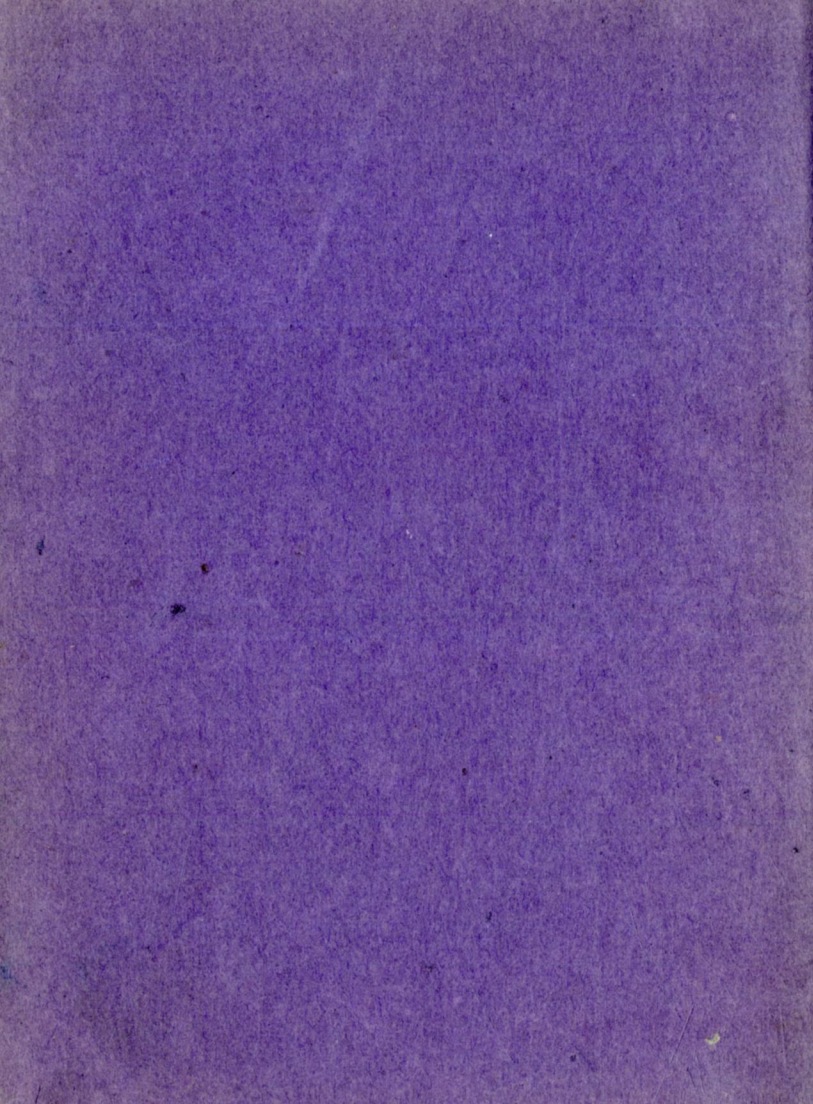
Кажу вам, колего, не женіться, бо то пса варта ті всі любощі.

...Нема то як кавалерський стан... То ось вже і Менашке ...прошу...

555K69

B.

И 56.209

И 56.209